

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE MUHALEFETİN TEOPOLİTİK İMKÂNI VE YAPISI*

Teopolitic Possibility and Structure of Opposition in Islamic Thought

Muzaffer BARLAK**

Öz

İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yönetim ile ilgili esaslar detaylı bir şekilde ortaya konulmamıştır. Bu durum İslam toplumlarının siyasi yapılanmasında geniş bir beşerî saha oluşturmuştur. Bu geniş beşerî sahada muhalif tutumların en fazla belirginleştiği konu, fâsık ve zalim bir yöneticiye karşı halkın tutumunun nasıl olması gerektiği üzerinedir. İslâm siyasi tarihinde bu konuda ileri sürülen kanaatlerden biri de yönetime isyan etmek, diğer bir ifade ile devrim yapmaktır. Devrim taraftarlarına göre bir yönetici iktidarını günah ve zulüm ile lekelediğinde bu yöneticinin iktidardan indirilmesi gerekir. İktidardan azletmenin gerçekleşmesi için gerektiğinde şiddete başvurulabilir. Devrim yöntemi, İslam toplumlarında neredeyse her dönemde taraftar bulmuş ve bu çerçevede İslam siyasi tarihinde dini referanslarla meşru gösterilmeye çalışılan birçok isyan hareketi yaşanmıştır. Bu çalışmanın amacı, İslam dininin temel kaynaklarının yöneticiyi değiştirme konusunda isyan yöntemine teşvik edip etmediğini veya en azından yöneticiye başkaldırmanın İslâmî çerçevede meşru bir zemininin

Abstract

The basic sources of Islamic religion which are in the Qur'an and the principles of administration in hadiths have not been elaborated in detail. This situation has made a broad humanitarian field in the political structuring of Islamic societies. This wide-ranging, anti-saharan attitude is the most obvious about how the attitude of the people should be towards a vicious and cruel ruler. One of the convictions which are put forward in this issue in the political history of Islam is revolt against the administration, in other words is to make revolution. According to the supporters of the revolution, when a ruler smirches with sin and persecution, this ruler must be taken down from power. When necessary to achieve the taking down from power, it can be resorted to violence. The method of revolution has found supporters in almost every period in Islamic societies, and there have been many revolts in this framework trying to legitimize Islamic political history with religious references. The goal of this study, it is to determine whether the main sources of Islamic religion which encourage the rebellion method to change the ruler, or at least to ascertain whether there is a legitimate ground in the Islamic frame of rebellion against

* Bu çalışma, Sinop Üniversitesi tarafından İLF-1901-17-18 proje numarası ile desteklenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı Assistant Professor, Sinop University, Faculty of Theology, Department of Kalam Sinop, Turkey. orcid.org/0000-0001-9086-4379 | muzaffer_barlak@hotmail.com

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
17.07.2018	26.12.2018	30.12.2018

DOI 18.403/emakalat.444777

bulunup bulunmadığını ortaya koymaktır. Bunun yanında iktidar değişiminde uygun yöntemin ne olduğuna dair temel dini metinler ve İslam âlimlerinin kanaatlerinden hareketle alternatif yaklaşımların imkânı üzerine fikir yürütmeye çabalamak da bu çalışmanın öne çıkan hedefleri arasında gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Din, İslam, İktidar, İsyan

the ruler. In addition, the outstanding objectives of this study may be also shown to try to conduct an idea about the alternative approaches based on the beliefs of Islamic scholars and the basic religious texts about what is the appropriate method when the power was changed.

Keywords: Politics, Religion, Islam, Power, Rebellion

GİRİŞ

Allah-insan-evren ilişkisinin temel ilkelerini incelemeyi hedef eden Kalam ilminin ele aldığı konulardan biri, İslâmî çerçevede toplumların yönetim esaslarının ne şekilde kurgulanacağı meselesidir. Klasik literatürde “imamet”, çağdaş literatürde “politik teoloji” başlıkları altında değerlendirilen teorik siyasal mülâhazalar, Kalam âlimleri nazarında her dönemde önemini korumaya devam etmiştir. Bu durumun önemli bir sebebi, Müslüman toplumlarda ortaya çıkan yönetim krizlerinin neredeyse tarihin her döneminde devam etmiş olması ve bu krizlerde dini referansların oldukça aktif bir konuma sahip olmasıdır.

Bugüne gelindiğinde ise Müslüman toplumlarda bu tür yönetim krizlerinin tarihteki durumu aratmayacak bir seviyede olduğu ve hatta gelinen noktada dünyanın Müslüman cephesinin ateş çemberini andıran bir görünüme büründüğü gözlenmektedir. Günümüzde Müslüman coğrafyanın büyük bir kesiminin kaos halinde bulunmasında dış güçlerin türlü hesap ve hesaplaşmalarının belirleyici bir etkiye sahip olduğu ortadadır.¹ Ancak şu da bir başka gerçektir ki bazı Müslüman bireyler, şiddet eksenli hareketlerin içinde doğrudan rol alma eğilimine fazlasıyla sahip gibi görünmektedir. Bu durum özellikle yüksek yaşam kalitesini İslam devletlerinin istikrarsızlığı üzerinden sürdüren hegemonyal güçlerin istismarına açık bir ortam oluşturması bakımından Müslüman toplumlar için ciddi bir zayıf yön olarak görülmektedir. Müslüman toplumların siyasal bütünlüğü elde ederek girdikleri her bir diriliş hamlesinde bu zayıf yön ön plana

¹ Bu konuda bk. Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, (New Haven and London: Yale University Press, 1973).

çıkarılabilmekte ve bunun sonucunda birliktelik üzerinden ulaşılması hedeflenen çok yönlü kalkınma hareketleri daha başlangıçta kesintiye uğratılmaktadır. Öyle ki gerek tarihte gerekse günümüzde birçok Müslüman grup kendi nüfuz sahasında daha iyi ve Allah'ın muradına daha uygun bir yönetim idealiyle siyasi bir oluşum kurulamakta, bu kurguyu takip eden gerçekleşme sürecinde kendini bir isyan faaliyetinin içinde bulmaktadır. Şiddeti yöntem edinen bu tür Müslüman gruplar, garip bir şekilde neredeyse her seferinde eylem sahası olarak Müslüman toplumu hedef almaktadır. Böyle bir yöntemi kabullenmenin temel gayesi ise çoğu kez “öncelikle ümmetin iyisi” tezi ile açıklanmaktadır. Bunun karşısında devlet otoritesini benimsemiş ve belli bir düzen içerisinde hayatlarını sürdüren diğer Müslüman gruplar nazarında bu tür hareketler terörize faaliyet olarak değerlendirilmekte ve sonuç, aralıksız bir Müslüman iç çatışmasına varmaktadır. Bu süreç dâhilinde her bir grup kendi anlayışı ve yorumu gereğince kendi kutsalına özellikle din veçhesi gölgesinde sahip çıkmakta, diğer Müslüman grupları ise kolaylıkla ötekileştirebilmektedir.

Bu kapsamda tarihin bir döneminde, dinin hükümlerinin uygulanmasını ve hakkaniyeti arzuladıklarını söyleyen isyancılar, Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda kusur gösterdiğini gerekçe ediperek “ben Müslüman kanı dökmem” diyen Müslümanların halifesi Hz. Osman'ı evinde katletmişlerdir.² Tarihin başka bir döneminde, Allah'ın emri olan kısasın ve hadlerin uygulanmasında iradesizlik gösterildiğini ileri süren Muaviye, Müslümanların büyük bir fitnenin içine sürüklenmesine aldırış etmeksizin devlet başkanına karşı savaş başlatıp yüzlerce Müslümanın Müslümanlar eliyle öldürülmesine yol açmıştır.³ Diğer bir dönemde, o devrin Müslümanlarının en takvalıları arasında görülen Hariciler, “hüküm Allah'ındır” ayetini dayanak edinip ümmetin emiri ve devletin başı olan Hz. Ali'yi düşman edinmiş ve hatta küfrüne hükmedip canına kıymışlardır.⁴

İlk dört halife dönemindeki bu isyanların ardından devlet yönetimine karşı ayaklanma hareketleri adeta bir gelenek haline gelmiş,

² İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (b.y.: Hicr li't-Tıba' ve'n-Neşr, ts.), 10: 280-319.

³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 490-554.

⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11: 5-24.

çoğu siyasi, ekonomik ve psikolojik gerekçelere dayanan başkaldırı faaliyetlerinde halk desteğine duyulan ihtiyaç, dini referanslar üzerinden elde edilmeye çalışılmıştır. İslam toplumunda siyasi iktidara isyan geleneğinin önemli bir halkasını da Hz. Ali soyundan gelenlerin başlattıkları hurûc faaliyetleri oluşturmuştur.⁵ Özellikle Emevî Devleti'ne karşı oluşturulan muhalefet hareketlerinde yöneticilerin ümmet bilinci çerçevesinde hareket etmedikleri, ilahi emir ve yasakları uygulama konusunda duyarsız davrandıkları, ilim ve takva ehlini hor ve hakir gördükleri vb. gerekçeler ile devlete isyan etmek ve mevcut yönetimi devirip yerine yeni bir yönetim kurmak, dini bir görev gibi yansıtılmıştır.⁶ Bu dönemdeki ayaklanma faaliyetleri içerisinde dini gerekçelerin en güçlü şekilde kullanıldığı Zeyd b. Ali (122-740)'nin isyanı (2 Safer 122/7 Ocak 740) başta olmak üzere⁷ her bir isyanda devletin müdahalelere karşı mukavemeti ciddi anlamda zayıflamış ve nitekim Abbasi ayaklanması ile Emevîler Devleti son bulmuş, yerine Abbasi egemenliği hüküm sürmeye başlamıştır.⁸ Ancak başarıyla sonuçlanan bu isyan da başkaldırı faaliyetlerinin sonuncusu olamamıştır. Bu kez de isyan faaliyetleri Abbasi Devleti'ne karşı yürütülmeye devam etmiştir.⁹

Dinin ve dini referansların siyasi iktidara başkaldırı malzemesi yapılması¹⁰ ile ilgili süreç bu şekilde Müslümanların kurduğu her bir devlette tekrar edegelmiştir. Yakın tarihimizde merkezî otoriteye başkaldırmak suretiyle Osmanlı Devleti'nden ayrılan Müslüman toplu-

⁵ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 288-294.

⁶ İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 76-77.

⁷ Yasemin Barlak, "Yemen'de Bir Osmanlı - Arap Şehri: San'a", *İstem*, 15/30 (2017): 344; *Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)* (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013), 52.

⁸ Bu konuda bk. Abdülaziz es-Seâlebî, *Sükûtu'd-Devleti'l-Emeviyye ve Kıyâmu'l-Abbâsiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1995).

⁹ Nahide Bozkurt, *Abbasiler*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 76-81.

¹⁰ Dinin iktidar oluşturmada etkisi konusunda geniş bilgi için bakınız: Bertrand Russell, *İktidar*, Çev. Mete Ergin, yy: Altın Kitaplar Basımevi, 1976, ss. 183-198.

lukların isyanlarındaki dini gerekçeler tarih araştırmalarına yansımıştır. İmam Yahya'nın başlattığı Yemen isyanı¹¹, Sudan mehdisinin başlattığı isyan¹² ve Şerif Hüseyin isyanı¹³, bu kapsamdaki başlıca örnekler olarak sunulabilir. Son yirmi yıl içerisinde Arap Coğrafyasında yaşanan Arap Baharı üst başlığındaki isyan hareketlerinin de dini dayanaklar ve din ekseninde oluşturulan efsanelerden uzak olarak işlenmediği ortadadır. Bunların üstüne bir de IŞİD, Boko Haram, Haşdi Şabi vb. örgütlerin İslam temasını esas almak suretiyle yürüttükleri faaliyetler, halen Müslüman toplumlar içerisinde din temeline dayalı şiddet faaliyetlerinin aktif olarak sürdürüldüğünü göstermektedir. Son olarak Türkiye'de 15 Temmuz 2016 gecesi yaşanan FETÖ darbe girişiminin kırk yıl boyunca oluşturulmuş bir dinî alt yapı üzerine bina edilmesi ise demokratik esaslar çerçevesinde yürütülen bir yönetim biçiminde dahi dini dayanaklar çerçevesinde isyan hareketlerinin gerçekleştirilebileceğini gözler önüne sermiştir.

Kanaatimizce aynı sloganın, aynı temel kaynakların, aynı geleneğin sahibi olan ve hayata bakışlarını bu değerler üzerine kurguladığı düşünülen Müslüman âlemindeki bireyler arasında tarihte ve günümüzde dini kaynakları referans almak suretiyle bu kadar yoğun bir iç çatışma halinin yaşanması, köklü yorum farklarına veya ciddi bir bilgi eksikliğine dayandırılabilir. Bu noktada tahlil edilmesi gereken konu, adı barış anlamına gelen bir dinin mensuplarının nasıl olup da dini referanslara atıfla bu kadar yoğun bir şekilde yönetime isyan faaliyetleri içerisinde bulunabildiğidir. Bu çerçevede İslam'ın temel referansları olan Kur'an ve sünnetin konu içerikli bir tahlilinin yapılması gerekmektedir. Zira genelde din, özelde Kur'an ve sünnet, Müslümanların siyasî duruşlarına doğrudan etki eden bir konumdadır.¹⁴

¹¹ Barlak, *Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)*, 88-99.

¹² Hasan Barlak, "Sultan II. Abdülhamid'in ve Sudan Mehdisinin Bakış Açısından Osmanlı – Sudan İlişkileri", *International Conference on Sudanese – Turkish Relations from Past to Present and Opportunities for the Future*, (Hartum, 2016). Erişim: 14.05.2016. [http://afrika.karatekin.edu.tr/sudan/Articles/Turkis Articles/history/I-H Barlak.pdf](http://afrika.karatekin.edu.tr/sudan/Articles/Turkis%20Articles/history/I-H%20Barlak.pdf) 1-2.

¹³ Hasan Barlak, "Birinci Dünya Savaşında İngiltere, Osmanlı Devleti ve Almanya Açısından Hicaz Cephesi", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 1: 44.

¹⁴ İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, (Ankara: Kitâbiyât, 2002), 136.

Bütünlüklü olarak değerlendirildiğinde acaba Kur'an ve hadis gerçekten de herhangi bir seviyede yanlış icraatlar içerisinde bulunan bir devlet idaresinin alaşağı edilmesini mi salık vermektedir; yoksa güç kullanmaya dayalı düzen değişimine karşı çıkmakta ve Müslümanların gerçekleştirmeyi arzuladıkları her türlü iyileştirme faaliyetini düzene zarar vermeksizin hayata geçirmelerini mi teşvik etmektedir? Öyle görünüyor ki bu soru, Müslüman toplumun yeryüzünde söz sahibi olabilmesi ve Müslüman bireylerin geleceğe umutla bakabilmesi için dikkatle ele alınması ve hayatın gerçeklerine uygun şekilde cevap aranması gereken bir sorudur.

Temel dinî metinler herhangi bir dinin esaslarının kaynağı olarak görülse de hayata yön veren, metinlerin kendisi değil çoğu kez metinlerden hareketle ortaya konulan ama birbirinden çok uzak bakış açılarını içerebilen yaklaşımlardır. Öznel bakış açılarının ve yorum ameliyesinin görüş oluşturmada birincil kaynakların önüne geçmesi veya onların herhangi bir yönde anlaşılmasına doğrudan etki etmesi bilinen bir olgudur.¹⁵ Bu açıdan çalışmamız kapsamında İslam düşünce tarihi boyunca topluma yön veren dinî kanaat önderlerinin isyan faaliyetlerine düşünsel bir katkı veya karşı çıkış mahiyetinde ortaya koydukları ve bu süreç dâhilinde tanık olunan politik kriz tecrübesi birikimini de yansıtan kanaatlerin dikkatle incelenmesinde fayda olacaktır. Bunun için öncelikle Müslüman düşünürlerin iktidara isyan konusundaki görüşlerini değerlendirecek, ardından Kur'an ve hadisler bağlamında Müslüman toplum için ideal siyasi tutum hakkında fikir yürütmeye çalışacağız.

1. İslam Düşünce Tarihinde Siyasi Otoriteye İsyan Konusundaki Yaklaşımlar

Kur'an-ı Kerim, Müslümanların belli bir kesimi tarafından, özellikle de radikal çevrelerde "anayasa kitabı" olarak görülmektedir. Böyle bir bakışın teorik anlamda isabetli olduğunu ifade etmek güçtür. Nitekim genel anlamda devletlerin anayasaları üç konuyu içermektedir: devletin şekli ve yapısı; devletin şekil ve yapısıyla ilgili uygulama esasları; devletin organları, organların şekillenmesi ve birbirleriyle olan ilişkileri. Bu unsurlar açısından bakıldığında Kur'an'ın

¹⁵ Bakış açılarının metinleri farklı anlamaya etkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Kahire: Mekebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1950) 1: 33.

anayasa olarak nitelendirilmesinin yaygın bir hata olduğu söylenebilir.¹⁶ Kur'an'ın bir anayasa kitabı olmadığı kabul edildiğinde burada anılan yönetimle ilgili temel konuların Kur'an'ın ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde beşerî öngörüler ve tercihlerle ele alınmasının gerekli olduğu ortaya çıkar.¹⁷ İslam düşünce tarihi boyunca İslam'da yönetimin şekli, devlet başkanının özellikleri, azledilmesi ile ilgili hükümler ve benzeri konular üzerine pek çok farklı kanaatin dile getirilmiş olmasının temelinde yatan sebebin de bu durum olduğu söylenebilir. Kur'an, özelde hilafet¹⁸, genelde ise yönetim ile ilgili meseleler söz konusu olduğunda sadece ilkeler boyutunda işlevsel bir konum edinmekte, bunun ötesinde yönetim tercihleri veya uygulama esasları boyutunda beşerî bir saha açmaktadır. Yönetim ile ilgili meseleler içerisinde odak noktamızı teşkil eden yöneticiye başkaldırı konusunu da bu çerçevede mütalaa etmek mümkündür. Nitekim bir kişinin hangi vasıfları taşıdığına yönetici olmaya hak kazanacağı veya hangi vasıflarını yitirdiğinde yöneticilik makamından azledilmesi gerektiği ve bu azlin ne şekilde gerçekleştirileceği ile ilgili detaylandırılmış bir nass bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu konular beşerî düzlemde ele alınması ve uygun bir yöntemin tespiti ile yine beşerî tercihler eşliğinde çözüme kavuşturulması gereken konular arasında kabul edilebilir. Aslında tarihi süreçteki işleyiş, teorik olarak ifade ettiğimiz bu durumun somut bir göstergesidir. Zira birçok İslam düşünürü ortam, algı ve kişisel meyillerinin etkisiyle bu konuyla ilgili farklı görüşler ortaya koyabilmiş ve buna mukabil İslam toplumunu oluşturan farklı kişi veya gruplarda devlet başkanına başkaldırı konusunda farklı tavırlar sergilenebilmiştir.

İbn Mukaffa'nın kategorik yapılandırmasını esas almak suretiyle Devlet başkanına başkaldırma ile ilgili olarak İslam düşünce tarihinde dile getirilen üç farklı anlayış bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşımlar, devrim ekolü, sabır ekolü ve temekkün ekolü olarak

¹⁶ Mustafa Kemal Vasfi, *Musannefetü'n-Nuzûmi'l-İslâmiyye*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1977), 132, 137.

¹⁷ Nevin A. Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, trc. Vecdi Akyüz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 94.

¹⁸ "Hilafet" kavramının Kuran'daki kullanımları ile ilgili olarak bk. İlyas Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis –Sünnî Hadis Literatüründe Hilafet Problemi-*, (İstanbul: Medrese Yayınları, 2006), 36-43.

isimlendirilmiştir.¹⁹ Biz de çalışmamızda bu kategorik yapılandırmayı esas almayı uygun gördük.

1.1. Devrim Ekolü

Siyasi iktidarı güç kullanmak suretiyle değiştirmek ve yerine Allah'ın muradına daha uygun bir yönetim yapısı oluşturmak, devrim ekolünün ideal gayesi olarak ifade edilebilir. Devrim ekolünün bu ideale hizmet eden tarihteki en önemli temsilcileri ve aynı zamanda uygulayıcıları, Hariciler ve Şiiler olmuştur. Bu ekole göre iyiliği emredip kötülükten sakındırmak prensibi çerçevesinde Allah'ın hükümlerinden sapma gösteren yöneticiye başkaldırmak, Allah'ın Müslüman topluma yüklediği bir sorumluluktur.²⁰ Emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münkeri emreden ayetler²¹ ve bir kötülük gördüğünde eliyle, diliyle veya kalbiyle o kötülüğü gidermeye davet eden hadisler²² bu ekolün başlıca delilleridir.²³

İsyan yöntemini tercih etme konusunda Haricilere yön veren başlıca iki saikten söz etmek mümkündür. Bunların ilki, nassların içeriği ve diğeri ise önceki duruma, özellikle de Hz. Peygamber dönemindeki hayat tarzına sıkı bir şekilde bağlı olmalarıdır.²⁴ Bu anlamda bu grubun samimiyetsiz bir tutumla kişisel ihtiraslarına bu saikleri alet ettiğini söylemek güçtür. Bununla birlikte samimiyetle ve hayır niyetiyle eylemde bulunmak, girilen eylemin doğru olduğunu ortaya koymak için yeterli olmayabilir. Benzer şekilde nassları esas almak da girilen yolda isabet edildiğini kanıtlamaz.²⁵ Nitekim nasslar, insanların yorum ve algılarındaki farklılıkların etkisiyle isabetli olarak

¹⁹ Abdullah İbnü'l-Mukaffa, *Âsârü İbnu'l-Mukaffa*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989), 312-313; Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, 183-184.

²⁰ İbnü'l-Mukaffa, *Âsârü İbnu'l-Mukaffa*, 312-313; Abdülkerim Şehristânî, *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal*, (Kahire: Mektebetü'l-Anglo'l-Mısriyye, ts.), 1: 106; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, (Sam-sun: Etüt Yayınları, 2008), 79; Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, 73.

²¹ Âl-i İmrân 3/104, 110.

²² Müslim, "İman", 20; Tirmizi, "Fiten", 12, 13; İbn Mâce, "Fiten", 2, 20; Ebu Davud, "Melâhim", 17.

²³ Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, 192.

²⁴ Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, 195.

²⁵ Adnan Demircan, *Çağdaş İslâmî Hareketler ve Şiddet Sorunu*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 32.

anlaşılabilir.²⁶ Bu açıdan değerlendirildiğinde samimiyet veya hayır niyetiyle mücehhez olmak bakımından Hariciler ya da karşıtları arasından birini tercih etmek çok mümkün değildir. Şu durumda Harici isyanının, bu isyana sevk edici saikler üzerinden değil de doğrudan sonuçlar bakımından tahlil edilmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Sonuçları bakımından değerlendirildiğinde ise ortaya çıkan durum, isyan yöntemini tercih etmelerinden dolayı, gerek yaşadıkları dönemde gerekse günümüze kadarki süreçte, Haricilerin büyük bir fitnenin baş aktörü olduklarıdır. Ayrıca yürüttükleri isyan faaliyeti ile Hz. Ali başta olmak üzere birçok Müslümanın öldürülmesinin faili oldukları gibi kendileri de Müslüman kılıçlarıyla can vermişlerdir. Yürütülen isyan faaliyeti ile ancak Müslümanların gücünün zayıflamasına hizmet etmiş ve daha ideal bir devlet veya toplum düzenini ortaya koyabilmek adına herhangi bir başarı da elde edememişlerdir.

Devrim ekolünün diğer önemli halkası olarak ifade ettiğimiz Şiiiler için de durum Haricilerden çok farklı değildir. Şii gruplar içerisinde devrimci niteliğiyle öne çıkan fırkalar, Keysaniyye, Zeydiyye ve İsmailiyye'dir.²⁷ Bu grupların her biri yaşadıkları dönemdeki idarecilerine isyan etmiş ve isyanlarında çoğunlukla başarısız olmuşlardır. Haricilerin isyanında olduğu gibi bu isyanlar sonucunda da birçok Müslüman ölmüş ancak daha ideal bir devlet düzeninin sağlanması konusunda kayda değer bir başarı elde edilememiştir.

Geçmişte olduğu gibi modern dönemde de devrim ekolünü benimsemiş grupların varlığından söz etmek mümkündür. Çıkış noktaları salt dinî gerekçeler olmasa da dini referanslarla beslenmek suretiyle güçlenen Arap Baharı isyanları, Işid, Boko Haram ve Haşdi Şabi gibi isyan hareketlerini, devrim ekolünün modern dönemdeki uzantıları olarak görmek mümkündür. Sonuçları bakımından da devrimci zihniyetin tarihteki konumu ile günümüzdeki konumu çok farklı olmuştur. Nitekim modern dönemde gerçekleşen bu devrimci hareketler de tıpkı tarihteki benzerleri gibi, birçok Müslümanın ölümü, İslam

²⁶ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, trc. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 293.

²⁷ Ahmed El-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, trc. Mehmet Yolcu (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005), 39-41, 43-45, 283-284.

toplumlarında istikrarın ve güven ortamının kaybolması ve fitne ortamının doğmasından başka bir sonuç vermemiştir. En güncel örnek olarak ise 15 Temmuz 2016 gecesi Türkiye’de yaşanan Darbe Girişimini gösterebiliriz.²⁸ Bu isyan kalkışmasının bilançosu da 251 şehit olmuştur. Darbe girişimi ile halkın arasına serpilene fitne tohumları da halen temizlenmeye çalışılmaktadır.

Buraya kadar ifade ettiklerimizden anlaşılacağı üzere siyasi iktidarın kontrol mekanizması olarak devrimi aktif bir araç edinmek, siyasal anlamda faydadan uzak görülmektedir. Ayrıca bu yaklaşım düşük şuur düzeyinde ve hemen sonuç elde etmek üzere tercih edilen bir yöntem olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte muhtemelen bilgi, algı ve basiret düzeylerindeki farklılıkların bir sonucu olarak devrim ekolünü temsil eden Müslüman kesimler neredeyse tarihin her döneminde var olagelmıştır. Devrim ekolünde benimsenen yaklaşımın ne kadar İslâmî bir duruş yansıttığı ileride ele alınacağından burada daha fazla detaya inmeyi tercih etmiyoruz.

1.2. Sabır Ekolü

Müslümanların yöneticiliğini herhangi bir şekilde elde etmiş ve yürütmekte olan bir yönetici varsa, bu yönetici her ne yaparsa yapsın, onun yaptıklarına sabretmek ve ne suretle olursa olsun ona itaatten yüz çevirmemek şeklinde temayüz eden siyasi tavır, sabır ekolü olarak isimlendirilebilir.²⁹ Selef âlimleri, Ehl-i Sünnet’in bir kısmı ve Şii İmamiyye fırkası, sabır ekolünün İslam Tarihi’ndeki temsilcileri olarak öne çıkmaktadır. Sabır ekolünün tutumuna uygun şekilde yorumlanabilecek mahiyette gerek Kur’an’da gerekse hadis literatüründe pek çok nassa rastlamak mümkündür. Bununla birlikte bu nassların, yöneticiye itaatten ayrılmamak, sabır yolunu tercih etmek, fitneden uzak durmak ve Müslümanları kardeş olarak kabul etmek gibi belli başlıklarda odaklandığını ifade edebiliriz. İleride bu hususların her biri detaylı olarak ele alınacaktır.

²⁸ FETÖ darbe girişiminin dinî veçesi hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa Öztürk, *Din Sermayesinden İktidar Devşirmek FETÖ*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017).

²⁹ İbnü’l-Mukaffa, *Âsârü İbnu’l-Mukaffa*, 312; Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, 229.

Sabır ekolünün tarihi süreçteki seyrine baktığımızda Sahabe döneminden başlamak üzere bu yaklaşımın her dönemde belli kesimlerce benimsenmiş olduğunu görürüz. Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan iktidar mücadelesinde herhangi bir tarafta yer almaktan sakınan sahabileri, sabır ekolünün ilk temsilcileri olarak ifade edebiliriz.³⁰ Bunlar arasında Sa'd b. Ebî Vakkas, Ebû Bekre, Abdullah b. Ömer ve İmrân b. El-Husayn'ı saymak mümkündür.³¹ Sahabe arasından sabır ekolünü temsil eden ve İslam tarihinde iktidara karşı tutumuyla öne çıkan bir isim olarak Ebû Zerr el-Ğifari'den bahsetmek gerekir. Ebû Zerr el-Ğifari, Hz. Osman'ın özellikle ekonomik ve idarî alandaki birçok tasarrufunu tasvip etmemiş, bu tasarruflarına ilişkin eleştirilerini çok kez bizzat Hz. Osman'a iletmiş, bu eleştirilerin bir neticesi olarak Hz. Osman tarafından sürgüne gönderilmiştir. Bütün bunlara rağmen kendisinden Hz. Osman'a karşı başlatılacak olan ayaklanmaya liderlik yapması istendiğinde o, kendisinin canına kast edilse dahi Hz. Osman'a isyan etmeyeceğini ilan etmiştir.³²

Devam eden süreçte Selef düşüncesinin ilk düşünürü olarak anabileceğimiz Hasan Basri ile sabır ekolünün temsil edilmeyi sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Öyle ki Müslüman tebaya yaptığı zulüm sebebiyle Zalim Haccac'a karşı savaşa konusunda Hasan Basri'ye sorulduğunda o, iktidarın uygulamalarını tasvip etmese de fitneyi uyandırmamak ve ümmetin birliğini zedeleyip gücünü zayıf düşürmemek için yöneticiye karşı savaşmayacağını bildirmiş ve bu niyette olanlara da niyetlerinden vazgeçmelerini tavsiye etmiştir.³³

Selef imamlardan biri olarak İmam Malik'in de sabır ekolü temsilcilerinden olduğunu söylemek mümkündür. İmam Malik, Abbasi halifesi Mansur döneminde ayaklanma başlatan Muhammed b. Abdullah'ın isyanına destek vermemek ve insanları bu isyandan sakındırmak suretiyle sabır ekolü temsilcilerinden olduğunu belli etmiştir. Ancak onun bu tutumu iktidara mutlak itaat anlamında anlaşılmalıdır. Sabır ekolünün genel bir tavrı olarak İmam Malik de fitneyi

³⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 490.

³¹ Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, 232.

³² Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm: Ahdü'l-Hulefai'r-Râşidîn*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 411.

³³ Muammer Esen, *Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 133-134.

uyandırmayacak düzeydeki pasif direniş halini sürdürmüştür. Nitekim Muhammed b. Abdullah, Mansur'a karşı başlatacağı isyanda kendisi ve diğer isyancılar için bir meşruiyet zemini oluşturmak üzere İmam Malik tarafından rivayet edilen “zor altında kalanın nikâhı yoktur” hadisini yeminleri (biatları) de kapsayacak şekilde anlamış, bu sayede aslında Mansur'a verilmiş bir biat olmadığını göstermeye çalışmıştır. İmam Malik ise bu hadis üzerinden böyle bir çabaya girmek şöyle dursun, isyanın konuşulduğu günlerde fitneye bulaşmamak adına evine kapanıp insanlarla ilişkisini dahi kesmiştir. İsyana karşı tutumu böyle iken, halifenin kendisinden bu hadisi rivayet etmemesi yönündeki talebini ise geri çevirmiş, bu uğurda türlü eziyetlere katlanmayı ve dayak yemeyi yeğ tutmuştur.³⁴

Sabır ekolünün diğer bir önemli temsilcisi, İmam Şafii'dir.³⁵ İmam Şafii, Abbasi halifesi Harun Reşid döneminde yaşamış ve onun yaşadığı dönemde de İslam'a uygun bir hayatın gereklerini bilen her kişinin karşı çıkacağı idarî uygulamalar gerçekleştirilmiştir. İmam Malik'e benzer şekilde İmam Şafii de bizzat sultanın karşısında yapılan yanlışları açık bir anlatımla ifade etmiş ve bu yanlış uygulamalardan vazgeçilmesi konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bununla birlikte Ehl-i Beyt'e olan düşkünlüğüne rağmen giriştikleri isyan faaliyetlerinde onlara hiçbir şekilde destek vermemiş, isyan girişimlerini doğru bulmadığını ifade etmiştir.

Sabır ekolünün bir başka temsilcisi de Ahmed b. Hanbel'dir. Ahmed b. Hanbel, Halife Me'mun döneminde yaşanan Mutezili baskı olarak ifade edebileceğimiz mihneden etkilenenler arasında en bilinen isimlerdendir. O, bu süreçte halku'l-Kur'an konusunda Mutezili kanaatin benimsenmesine dönük siyasî baskıyı asla kabullenmemiş³⁶, bununla birlikte siyasi iktidara itaati sürdürmüştü ve insanlara da itaatten ayrılmamalarını, fitneye karışmamalarını öğütlemiştir.³⁷

³⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İmam Malik Hayatı – Görüşleri – Fıkhu*, trc. Osman Keskiöğlü, (Ankara: Hilal Yayınları, 1984), 71-73.

³⁵ Sa'düddin et-Taftazâni, *Şerhu'l-Akâid*, trc. Talha Hakan Alp, (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 315.

³⁶ Osman Aydın, *Mutezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 115.

³⁷ Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, 271-273.

Sabır ekolünün temsili noktasında Selef âlimlerini Sünnî âlimler takip etmektedir. Sünnî ulemanın neredeyse tamamı Sultan'ın otoritesine bağlıdır ve devlet mekanizmasını meşrulaştıran dinî tavırları desteklemiştir.³⁸ Ehl-i Sünnet içerisinde sabır ekolünün temsilcisi olarak ifade edebileceğimiz isimler arasında Pezdevî, İmam Eş'arî' ve Gazzâlî'yi sayabiliriz. Pezdevî, Ebû Hanife'den rivayet edilmiş bir kanaat olarak bu konudaki görüşünü şu şekilde ortaya koyar: "Devlet başkanı günah işlerse onu tevbeyle davet etmek gerekir, ona karşı isyan etmek caiz değildir. Çünkü ona karşı çıkılması durumunda olacak olan şey, âleme fitne ve fesadın yayılmasıdır."³⁹

İmam Eş'arî ise Ehl-i Sünnet'in bu konuyla ilgili genel kanaati olarak belirtmek suretiyle şunları söyler: "Onlar (Ehl-i sünnet), Müslümanların imamlarına iyilikle duada bulunmayı, onlara kılıçla başkaldırmamayı ve fitne esnasında onlarla savaşmamayı gerekli görürler."⁴⁰ İmam Eş'arî kendi kanaatini ise İbane'sinde şu cümlelerle ifade etmektedir: "Müslümanların önderlerinin iyiliklerine dua ederiz. Onların imametini kabul etmekle birlikte yöneticiler istikametten ayrıldıklarında onlara ayaklanma başlatanların yanlışlık içerisinde olduklarını düşünürüz. Bu nedenle yöneticilere karşı silahlı mücadeleyle girmeyi ve fitne çıktığında savaşmayı uygun bulmayız."⁴¹

Benzer şekilde Gazzâlî de yönetimin tasarruflarına karşı tutum noktasında sabırlı olmayı esas almış, bu çerçevede şunları dile getirmiştir: "Şayet fitneyi uyandırmadan ve savaşı körüklemeyen bütün imamlık şartlarını taşıyan birini onun yerine geçirmek mümkün ise bu kişinin görevden mutlaka alınması gerektiğini düşünürüz. Bu iş, ancak savaşı tetikleyerek mümkün olursa, mevcut yöneticiye ve onun idaresinin hükmüne itaat etmek zorunlu olur."⁴²

Sabır ekolünün Ehl-i Beyt soyundan gelen en belirgin temsilcisi ise Cafer Sâdık'tır. Cafer Sâdık'ın yaşadığı dönemde Emevîlerin halk

³⁸ Fethi Kerim Kazanç, "Eş'arî Kelamında Siyasal Otorite Kavramı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004): 157.

³⁹ Ebû'l-Yusr Muhammed Pezdevî, *Usûli'd-Dîn*, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963), 192.

⁴⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, 1: 323.

⁴¹ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne*, (Riyad: Câmi'atü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1979), 19-20.

⁴² Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 150-151.

üzerindeki zulmü devam etmiş ve özellikle Ehl-i Beyt'e karşı bu zulüm daha katı bir hale bürünmüştür. Böyle iken o dönemde Ehl-i Beyt'e tabi olan grupların lideri konumunda bulunan Cafer Sâdık, siyasi iktidara karşısında emre âmâde bir itaati sürdürmemekle birlikte iktidara başkaldırmaya da asla yanaşmamış ve isyana hiçbir zaman sıcak bakmamıştır. Emevilerin özellikle Ehl-i Beyt üzerindeki zulümlerinin çok aşikâr olduğunu ama böyle olmasına rağmen iktidara karşı isyanın kesinlikle caiz olmadığını ifade etmiştir. Öyle ki isyan karşıtı tutumundan dolayı birçok iktidar muhalifi tarafından kınanmış, nihayet Vâsıl b. Atâ'nın da yönlendirmesiyle muhalif gruplar içerisinde isyan taraftarlarının gür sesi ve yeni bir lider olarak Zeyd b. Ali ortaya çıkmıştır. Câfer Sâdık İmam Zeyd b. Ali'ye isyan düşüncesinden vazgeçmesi yönünde ısrarlı telkinlerde bulunmuşsa da Zeyd b. Ali, kararından dönmemiş, isyan gerçekleşmiş, başarılı olamamış ve Zeyd b. Ali başta olmak üzere isyancılar feci şekilde öldürülmüşlerdir.⁴³

Burada ifade ettiklerimiz ile sabır ekolünün genel yaklaşımını ortaya koymaya çalıştık. Buna göre sabır ekolünün tutumunu, mutlak itaat ile isyancılık arasında bir tutum olarak ifade etmek mümkündür. Sabır ekolü için iktidar ile kurulacak ilişki biçimleri arasında hiçbir şekilde isyan seçeneğine yer yoktur. Sabır ekolünün anlayışına göre iktidar tarafından kişinin canına kast edilse dahi kişi, iktidara karşı durmamalı, iktidarın kararıyla ölecek olsa bile isyan ile değil, itaat ile ölmelidir. Bununla birlikte iktidarın yanlış uygulamalarına karşı hissiz bir tutum da sabır ekolü tarafından asla kabul edilmez. Aksine "cihadın efdal olanı zâlim sultana karşı hakkı söylemektir,"⁴⁴ hadisinde sunulan yaklaşım etrafında ne pahasına olursa olsun, yöneticinin hatalı olduğu konularda uyarılmasının gerekli olduğu ifade edilir.

1.3. Temekkün Ekolü

Temekkün ekolü, sabır ve devrim ekollerine kıyasla düşünüldüğünde iktidar ile kurulan ilişkide orta yol diyebileceğimiz bir yaklaşımdır. Temekkün ekolünün orta yol olarak görülmesinin sebebi, sa-

⁴³ Şehristânî, *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal*, 1: 137-140; Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 101-109, 163.

⁴⁴ İbn Mâce, "Fiten", 20; Tirmizî, "Fiten", 13; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17.

bir ekolünün yaklaşımına benzer olarak her koşulda itaati benimsemediği gibi, devrim ekolünün yaklaşımına benzer olarak yöneticilik vasıflarını kaybetmiş bir idareciye, sonuçlarının ne olacağını hesaba katmaksızın başkaldırmayı da doğru bulmamasıdır. Temekkün ekolüne göre yöneticilik vasıflarını kaybeden bir idareciye başkaldırmak ve bu idareciyi yönetimden azletmek toplumsal bir görevdir. Ancak böyle bir işe girişmeden önce yapılması gereken şey, kapsamlı bir kamuoyu araştırması yapmak, nitelikli bir hazırlık süreci yürütmek ve isyanın sonuçları ile ilgili öngöründe bulunmaktır. Bu öngörülerde isyanın başarılı olması ihtimali güçlüyse isyana kalkışmak Müslüman toplumun her ferdi için bir sorumluluk olur. Eğer öngörüler isyanın başarısız olacağı yönünde ağırlık kazanıyorsa şerrin ehven olanının tercih edilmesi adına isyana kalkışmak caiz olmaz.⁴⁵

Temekkün yaklaşımının isyan konusunda bazı İslam düşünürleri tarafından tercih edilen bir görüş olduğunu söyleyebiliriz. Bu düşünürler içerisinde önde gelen isimlerden biri İmam-ı Azam Ebu Hanife'dir. Ebu Hanife, yaşadığı dönemde gerçekleşen Zeyd b. Ali isyanı sürecinde konuyla ilgili görüşlerini teorik düzlemde ifade etmekle kalmamış, savunduğu görüşün doğrudan uygulayıcısı da olmuştur. Zeyd b. Ali, isyan başlatıp Ebu Hanife'den başlattığı isyana destek vermesini istediğinde, bir görüşe göre Ebu Hanife, "şayet bu isyanın başarı ile sonuçlanacağını öngörseydim tüm varlığım bu isyana destek verirdim, ancak insanların onu yalnız bırakacağını ve isyanın başarısızlıkla sonuçlanacağını görüyorum", şeklinde cevap vermiş, safını belli etme bakımından maddi olarak isyana destek vermenin dışında isyana katılmamıştır.⁴⁶ Diğer bir görüşe göre ise o, hastalığı sebebiyle isyana bizzat destek verememiş sadece maddi olarak katkı sağlamıştır.⁴⁷ Açıkçası Ebu Hanife'nin bu isyana bizzat katılmama nedeninin bu görüşlerden tam olarak açığa çıktığını söylemek güçtür. Ebû Hanife'nin hayatta olduğu dönemde yaşanan diğer bir isyan da Muhammed b. Abdillah ile kardeşi İbrahim'in başlattıkları "en-Nefsü'z-Zekiyye isyanı" adıyla tanınan ayaklanmadır. Ebû Hanife bu isyana Zeyd b. Ali isyanına vermiş olduğu destekten daha etkin bir

⁴⁵ İbnü'l-Mukaffa, *Âsârü İbnu'l-Mukaffa*, 312-313; Mustafa, *İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, 275-276.

⁴⁶ Mustafa, *İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, 290.

⁴⁷ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 94.

şekilde destek vermiştir.⁴⁸ Kendi döneminde yaşanan isyanlar karşısındaki tutumu böyle olmakla birlikte Ebu Hanife'nin *Fıkhü'l-Ebsât*'taki ifadelerinden teorik anlamda onun isyana çok da taraftar olmadığını görür gibiyiz. Nitekim o şöyle söylemektedir:

“Mütecâviz kimselerle, küfürlerinden dolayı değil, haddi aşmalarından dolayı savaş. Adil zümre ve zalim sultanla beraber ol. Fakat mütecavizlerle beraber olma. Cemaat ehlinde fesat ve zalimler mevcut olsa bile, onların içinde sana yardımcı olacak salih insanlar da vardır. Eğer cemaat zalimler ve mütecavizlerden oluşuyorsa, onlardan ayrıl. Çünkü Allah, “Allah'ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz” (en-Nisâ 4/97) “Ey mümin kullarım, benim arzım geniştir. Ancak bana kulluk edin” (el-Ankebut 29/56), buyurmaktadır.”⁴⁹ Yine Ebu Hanife şöyle söylemiştir:

“Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Bir yerde masiyetler ortaya çıkıp bunları değiştirmeye gücün yetmezse, oradan başka bir yere git, orada Rabbine kulluk et.” Ebu Hanife şöyle devam etti: Bana ilim ehlinde birinin Hz. Peygamber'in ashabından birisinden verdiği habere göre, Hz. Peygamber “Fitneden korktuğu yeri bırakıp, fitneden korkmadığı bir yere giden kimse için Allah yetmiş sıddık ecir yazar.”⁵⁰ buyurdu.⁵¹

Bu ifadelerinden hareketle aslında Ebu Hanife'nin teorik boyutta isyan taraftarı olmadığını söyleyebiliriz. Çağında yaşanan isyan hareketlerine kısmi de olsa niçin destek verdiği konusunda ise dönemin koşullarının ve tarafları temsil eden kişilerin vasıflarının etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ebu Hanife'nin temekkün konusundaki çok da kararlı görünmeyen duruşu karşısında açık bir şekilde temekkün görüşünü ortaya koyan İslam düşünürleri de bulunmaktadır. Cüveynî, İbn Hazm, İbn Teymiyye ve Mâverdi'yi bu düşünürlerin arasında saymak mümkündür. Bu düşünürlerin ortak kanaati, zâlim ve fâsık devlet başkanının yerine bir başkasının getirilmesinin uygun olduğu ancak şayet böyle

⁴⁸ İlyas Canikli, *Hadislere Göre Yöneticilere İtaatin Sınırları*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2004), 103.

⁴⁹ İmâm-ı A'zâm Ebû Hanife, *Fıkhü'l-Ebsât-İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz, (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 43.

⁵⁰ Buhari, “İman”, 12; İbn Mace, “Fiten”, 16.

⁵¹ Ebû Hanife, *Fıkhü'l-Ebsât-İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri*, 43.

bir değişiklik teşebbüsü fitneye yol açacak ve mevcut durumdan daha kötü bir ortamın oluşmasına sebep olarsa bu değişikliğe kalkışmaktan vazgeçmenin gerektiği yönünde şekillenmiştir.

Cüveynî, isyan meselesine zararların kıyası çerçevesinde yaklaşmış, eğer mevcut zararı engellemek, bu zarardan daha azı ile mümkün olarsa isyan etmeyi vacip görmüş, eğer mevcut zararı gidermek, ancak bu zarardan daha fazlası ile mümkün olarsa mevcut duruma katlanmayı ve isyana kalkışmamayı uygun görmüştür.⁵²

İbn Hazm'ın bu konuyla ilgili ifadeleri şöyledir: “Şayet doğruluk taraftarları saldırıları göğüsleyebilecek ve galibiyetten emin olunacak bir sayıda olursa yönetime başkaldırmak onlar için dinin yüklediği bir gereklilik olur. Sayılarının az ve güçlerinin zayıf olması sebebiyle galibiyetten emin olamamaları durumunda ise el ile düzeltmeyi terk edebilirler.”⁵³

Seyyid Şerif Cürcânî meseleye benzer şekilde yaklaşarak şöyle söylemiştir: “Ümmet, Müslümanların ahvalini düzene koymasına ve din işlerini yüceltmesi için imamı seçme ve atama hakkına sahip olduğu gibi Müslümanların hallerinin zarar görmesi ve din işlerinin tersyüz olmasını gerektiren şeyler yapması gibi mucip bir sebepten ötürü ümmetin imamı hal ve azletme hakkı vardır. Şayet halli fitneye yol açarsa iki zararlıdan daha az zararlısı tercih edilebilir.”⁵⁴

Temekkün ekolü anlayışını benimsemiş âlimlerin sayısını artırmak mümkün olmakla birlikte aktardığımız bu kanaatlerin temekkün düşüncesini kavrama konusunda yeterli olduğunu düşünüyoruz. Temekkün ekolünün yaklaşımını özetle ifade etmek gerekirse bu yaklaşımda iki unsurun öne çıktığını görürüz. Bunlardan ilki mevcut imamın haktan şaştığı, istikametten ayrıldığı ve bâtil üzere olduğu konusunda şüphe bulunmaması ve ikincisi ise başkaldırının başarı ile sonuçlanması konusunda güçlü bir öngörünün bulunmasıdır. Bu şartlar sağlandığında zalim ve fasık devlet başkanına isyan etmek dini ve toplumsal bir görevdir. Bu şartlar sağlanmamışken devlet başkanına isyana kalkışmak ise vebaldir. Temekkün anlayışına yön

⁵² İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümmem fi İltiyâsi'z-Zulem*, (İskenderiye: Dâru'd-Da'veh, 1979), 109.

⁵³ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1996), 5: 20.

⁵⁴ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, thk. Muhammed Ali Beydün, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 8: 385.

veren asıl saik, ehven-i şer düşüncesi olarak görülebilir. Buna göre mevcut halde bozuk bir işleyiş olduğu aşikâr olduğunda ve bu bozukluğun isyan ile giderilmesi zann-ı galip ile mümkün görüldüğünde isyan ederek bozukluğu giderme yolu tercih edilmelidir. Ancak isyan edilmesi durumunda ortaya çıkacak durum mevcut duruma kıyasla daha vahim olarak öngörülüyorsa isyan etmeme yolu tercih edilmelidir.

Buraya kadar üç başlık etrafında aktardığımız İslam düşünürlerinin isyan konusundaki yaklaşımları, aslında iktidara başkaldırma konusunun itikâdi bir mesele olmadığına⁵⁵ işaret eden izler taşımaktadır. Nitekim aynı konu çevresinde din temelinde ortaya konulan yaklaşımlar birbirlerinden oldukça farklı olabilmektedir. İsyana yaklaşımın böylesine çeşitlenmesinde, düşünürlerin gerçekçi olma kaygılarının rol oynadığını söylemek mümkündür. Buna göre konunun güncel ile doğrudan ilişkisinden dolayı her bir düşünür kendi koşulları ve ilgili dönemdeki yönetim sistemi veya yöneticiler açısından meseleyi ele almaktadır. Farklı koşullar veya iktidar ile yürütülen ilişki biçimlerindeki farklılıklar, nass ile açık olarak ortaya konulmuş olmayan böyle bir konu hakkında farklı kanaatlerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.⁵⁶ Nitekim yönetim konusu, beşeri yanı oldukça ağır basan ve dini gerekçelerin ancak yan unsurlar olarak konuya dahil edilebileceği bir alan olarak görülmektedir. Bu durumu İbn Haldun şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

“Dini rütbe sahiplerinin hal ve akidde hiçbir rolü yoktur. Şayet hazır bulunurlarsa bu hiçbir aslı olmayan merasimden ibarettir. Çünkü hal ve akdin gerçeği, ona güç yetirenler için söz konusudur. Buna gücü olmayanın hal ve akdi de olmaz, onlardan şer’î hükümler alınır ve fetvalar sorulursa ne âla.”⁵⁷

Benzer şekilde bu konuya temas etmek üzere Cüveynî şöyle söylemiştir:

⁵⁵ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, trc. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 471.

⁵⁶ Mehmet Evkuran, “Ehl-i Sünnet Kelâm’ında Siyaset Anlayışı -Vücûbu'l-İmâme (Yönetimin Gerekliliği) Ekseninde Bir Değerlendirme”, *Marife* 6/2 (2006): 29.

⁵⁷ Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddimetü İbn Haldun*, thk. Ali Abdülvâhid Vâfi, (Kahire: Dâru Nehdati Mısır), 2014, 2: 609.

“Devlet başkanı, doğru yoldan sapar, günah işler ve fısık sebebiyle imam olma vasfını kaybederse, görevden çekilmesi gerektiğine ve azlinin mümkün olup olmadığına hükmedilmese bile azledilmeksizin kendiliğinden görevden çekilebilir. Bir çıkar yol bulunursa yanlışının düzeltilmesi yoluna gidilebilir. Bize göre bütün bunlar icthâdî durumlardır.”⁵⁸

İslam düşünce tarihinde isyan ile ilgili yaklaşımları bu şekilde özetledikten sonra İslam dininin temel metinleri olan Kur’an ve hadislerde yöneticiye isyan konusunun ne şekilde ele alındığına ve metinlerin Müslüman toplumu hangi yöne sevk ve teşvik ettiğine bakabiliriz.

2. Kur’an-ı Kerim ve Hadisler Açısından Siyasi Otoriteye İsyân Meselesi

Siyaset konusu Kur’an’da ve hadislerde bütün yönleriyle ve detaylı bir anlatımla yer almamaktadır. Siyasî sahaya ait konuların neredeyse tamamı beşerî tercihlere bırakılmış, yönetim meselesi dinin temel unsurları içine dâhil edilmemiştir. Bu kapsamda İslam düşüncesi açısından Müslümanların yöneticisinin nasıl seçileceği, yönetici olacak kişide aranan şartlar⁵⁹, yöneticilik vasfını kaybeden kişinin ne şekilde görevden el çektirileceği, yönetim şeklinin ne olması gerektiği, aynı dönemde iki farklı yöneticinin bulunmasının hükmü vb. gibi konuların itikadî değil, icthâdî hususlar olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte siyasi tutum belirleme noktasında ilkesel mahiyette her bir Müslüman bireye hitap eden siyasal içerikli ayetlere Kur’an’da sıklıkla yer verildiği de görülmektedir. Yönetimle ilgili beşerî tercihlere yön verme bağlamında Kur’an-ı Kerim’de vurgulanan konuları, fitne çıkarmamak/bozgunculuk yapmamak, ümmet/millet olarak birlik şuuruyla hareket etmek, ulu’l-emre itaat etmek ve Allah’ın indirdiği hükümler ile hükmetmek şeklinde dört başlıkta toparlamak mümkündür. Şimdi nasslar çerçevesinde bu hususları incelemeye çalışacağız.

⁵⁸ İmâmu’l-Harameyn el-Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd*, (Mısır: Mektebetü’l-Hancı, 1950), 425-426.

⁵⁹ Canikli, *Hadislere Göre Yöneticilere İtaatin Sınırları*, 29-67.

2.1. Fitne Çıkarmamak, Bozgunculuk Yapmamak

Kur'an'da siyasetle ilgili en çok üzerinde durulan konu, fesat çıkarmamak ve bozgunculuk yapmamaktır. Gerek ümmet içinde gerekse yeryüzünde fitne çıkarmamanın ve bozgunculuk yapmamanın Allah tarafından açık bir yasak olarak belirtildiği ve bu tür bir faaliyette bulunulması halinde dünyevi ve uhrevi ağır bir karşılığının olacağı haber verilmektedir. Fitne ve bozgunculuktan uzak durulması ile ilgili ayetlerden bazılarının meali şöyledir:

“Onlara, yeryüzünde düzeni bozmayın, denildiğinde, Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz, derler. İyi bilin ki, onlar, bozguncuların ta kendileridir, ama farkında değillerdir.” (el-Bakara 2/11-12).

“Onlar ki, iyice pekiştirdikten sonra Allah'a verdikleri sözden dönerler, Allah'ın birleştirilmesini emrettiğini ayırırlar, yeryüzünde fesat çıkarırlar; işte sonunda zararlı çıkacak olanlar da bunlardır.” (el-Bakara 2/27).

“Vaktiyle sizden, birbirinizin kanlarını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair de söz almıştık. Siz de bunu böylece kabul etmişsiniz. Kendiniz de hâlâ buna şahitlik edebilirsiniz.” (el-Bakara 2/84).

“Fitne çıkarmak, öldürmekten daha vahimdir.” (el-Bakara 2/217).

“Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası, ya öldürülmeleri ya asılmaları ya el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Âhirette ise onlar için büyük bir azap vardır.” (el-Maide 5/33).

“Onlar (Yahudiler) yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.” (el-Maide 5/64).

“Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın.” (el-A'raf 7/56).

“(Âd kavmine hitapla) Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın.” (el-A'raf 7/74).

“(Medyen Kavmine hitapla) Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır.” (el-A'raf 7/85).

“İnkâr eden ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşılık olarak azaplarının üstüne azap ekleriz.” (en-Nahl 16/88).

“İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.” (eş-Şu'arâ 26/183).

“Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!” (en-Neml 27/14).

Fitne ve bozgunculuk ile ilgili burada bir kısmını aktarmış olduğumuz ayetlere bakıldığında düzenin sağlanması ve devam ettirilmesi konusunun Kur'an'da özellikle vurgulandığı görülmektedir. Buradaki ayetlerde bağlamları itibariyle ölçü-tartıda adaletsizlik yapmaktan başkasının malını gasp etmeye, insanları yurtlarından çıkarmaktan kan dökmeye kadar karışıklık potansiyeli taşıyan her türlü davranış, fitne/bozgunculuk faaliyeti olarak görülmüş, insanlar bu tür davranışlardan sakındırılmış ve bu sakındırmaya riayet etmemeleri durumunda en ağır şekilde cezalandırılacakları bildirilmiştir. Üstelik fitne çıkarmanın adam öldürmekten daha büyük bir iş olduğuna atıfla bunun cezasının da iki kat olacağı vurgulanmıştır. Fitne/bozgunculuğu konu alan ayetlerde devlet otoritesine karşı girişilen isyan sonucunda ortaya çıkacak olan fitne ortamına doğrudan herhangi bir temas söz konusu değildir. Bununla birlikte burada ifade olunan fitne çeşitlerinin belki en ağırlarından olan kan dökmek ve yine insanların birbirlerinin kanını akıtmasına varacak bir kıvılcımın faili olmak, kanatimizce ayetlerde ifade edilen “fitne çıkarmak” kapsamında değerlendirilmelidir. Şu halde sonucunda ulaşılması hedeflenen gaye ne olursa olsun, hâli hazırda devam eden bir devlet düzenini dağıtmak üzere girişilecek her bir faaliyetin güven ortamını sona erdireceği, belirsiz ve dolayısıyla her türlü karışıklığın beklenebileceği bir fitne ortamını doğuracağı açıktır.⁶⁰ Buradan hareketle belki dolaylı bir akıl yürütmeyle fitne çıkarmamaya ve bozgunculuk yapmamaya çağıran ayetlerin Müslümanları devlet otoritesine başkaldırıdan da sakındırdığı ifade edilebilir. Fitne ile ilgili ayetlerin isyan faaliyetlerini de kap-

⁶⁰ Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî-Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1998), 1: 50.

sadığını ve fitneden uzak durmak üzere iktidara isyandan kaçınmanın gereğini ortaya koyan şu hadisleri burada değerlendirmek uygun olacaktır:

“Bize silah doğrultan bizden değildir.”⁶¹

“Yakında büyük fitneler olacak, o fitnelerde (yerinde) oturanlar ayaktakilerden, ayaktakiler yürüyenlerden, yürüyenler koşanlardan, daha hayırlı olacaklar. Kim o fitne içinde bulunmuş olursa, ondan uzak dursun. O zaman bir iltica yeri, sığınacak mekân bulursa ona sığınsın.”⁶²

Bu hadislerin ilkinde fitnenin ateşleyicisi olmama konusunda her bir Müslüman bireye açık bir emir vardır. Müslüman bir kimseye silah doğrultanın ümmetin dışında kalacağı söylenmesi suretiyle hangi konumda olursa olsun Müslüman olduğu bilinen birine karşı silah doğrultulamayacağı ilan edilmiştir. Bu durum aslında ümmetin içine düşebileceği her türlü fitne ihtimaline karşı güçlü bir tedbir olarak görülebilir. İkinci hadiste ise fitneyi başlatmaktan sakınmış olsa da kendisini fitne ortamının içinde bulan herhangi bir Müslümana bu ortamda en pasif konumda kalması salık verilmekte, Müslümanlar fitneye aktif olarak katkı sağlamaktan men edilmektedir.⁶³

Gerek yukarıda ifade ettiğimiz ayetler gerekse bu hadislerden hareketle İslam'ın temel kaynakları bakımından Müslümanların siyasal yapısındaki kontrol mekanizmasının potansiyel bir isyan toplumu olarak düşünülmesi doğru görünmemektedir. Temel kaynaklar dikkate alındığında İslâm'ın siyasal yapısında iktidara karşı her an tetikte bekleyen potansiyel bir isyan toplumunun model olarak önerilmediği, aksine istikrarın devamını hedefleyen bir misyon eşliğinde ümmet/millet şuuruyla hareket etmenin siyasal anlamda temel vurgu olarak işlendiği görülmektedir.

2.2. Ümmet/Millet Olarak Birlik Şuuruyla Hareket Etmek

Müslüman toplumların ısrarla tercih ettiği bir kavram olarak ümmet kavramı, genelde siyasal bir kavram olarak değerlendirilmiş ve

⁶¹ Buhârî, “Fiten”, 7; Müslim, “İman”, 163 ;Tirmizî, “Hudûd” 26.

⁶² Buhârî, “Fiten”, 9; Müslim, “Fiten”, 10; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 2; Tirmizî, “Fiten”, 29.

⁶³ İlyas Çelebi, *İtikadî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1996), 185.

hatta bu kapsamda ümmetin imamı düşüncesinden hareketle aynı anda birden fazla imamın mevcudiyeti konusu imamet bahislerinde temel tartışma konularından biri olmuştur. Ümmet kavramına yüklenen siyasi anlamın ağırlığından hareketle de birçok kelam düşünürü tarafından birden fazla imamın aynı dönemde imameti caiz görülmemiştir. Modern dünyada, özellikle ulus devlet olgusunun realiteye hâkim olduğu çağımızda ümmet kavramının siyasi bir kavram olmanın ötesinde dinî bir kavram olarak ele alınmasının daha gerçekçi olduğu ve böyle bir kabulün dinî metinlere aykırı bir durum da oluşturmadığı kanaatindeyiz. Bu kapsamda ümmetin birliği kadar bir devletin halkı olarak milletin birliği düşüncesinin de dinî gerekliliklere uygun olduğunu söyleyebiliriz. Bize göre burada aslanan, Müslümanların birbirlerinin haklarını gözetmesi ve gayr-i müslimlere karşı birlik şuuruyla hareket edebilmeleridir.⁶⁴ Bu birlik ruhu takip edildiği müddetçe tarafların böylesine belirgin olduğu bir dünyada “ümmet devleti” gibi bir ideal, Müslümanların birliğini sağlamaya değil, ancak istikrarını dağıtma tehlikesi içerecek ihya kalkışmalarının baş göstermesine hizmet edecektir. Buna göre her Müslüman millet kendi içinde birlik şuuruyla yaşayabilir. Diğer Müslüman devletler ile ilgili konularda ise kardeşlik esasının daima diri tutulması mümkündür. Bu açıklamanın ardından Kuran’da birlik şuuruna yapılan vurguyu ortaya koymak üzere şu ayetlere değinebiliriz:

“Ey iman edenler! Hep birlikte barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır.” (el-Bakara 2/208).

“Hep birlikte Allah’ın ipine sınımsız yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.” (Âl-i İmrân 3/103).

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır.” (Âl-i İmrân 3/105).

⁶⁴ Müslümanların birlik ruhu içinde yaşamalarının gereği hakkında bkz. Fevzi Rençber, “İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu Ve Çözüm Yolları” *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Bahar 2017): 77-102.

“Allah’a ve Rasulüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra zayıflarsınız ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.” (el-Enfâl 8/46).

Bu ayetlerde Müslüman topluma birlik olmaları emredilmekte aksi takdirde güçsüz düşecekleri ve yeryüzünde egemen güç olma vasfını elde edemeyecekleri veya kaybedecekleri konusunda uyarıda bulunmaktadır. Gerek fitne ve bozgunculuktan uzak durulması gerekse birliğin korunması ile ilgili bu ayetlerde Müslüman topluma belirgin bir şekilde birliktelik vurgusu yapılmaktadır. Buna göre Müslüman toplumdan beklenen tavır, fitneden uzak durmak ve birlik ruhu içinde ömür sürmektir.⁶⁵ Müslümanların birlik ruhuyla ömür sürmeleri hususunu pekiştirmek üzere şu hadislerin de ele alınması uygun olacaktır:

“Ey İnsanlar bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz nasıl mübarek bir şehir ise; canlarınız, mallarınız, ırzlarınız da öyle mukaddestir, her türlü saldırıdan emindir.”⁶⁶

“Kim bizim namazımızı kılar, kiblemize yönelir, kestiğimiz hayvanın etini yerse, o Allah'ın ve Resulünün güvencesi altındaki Müslümandır; Allah'ın verdiği güvenceyi bozmayın.”⁶⁷

“Sakın ihtilâf etmeyiniz. Çünkü sizden önceki ümmetler ihtilâf ettikleri için helâk oldular.”⁶⁸

Bu hadislerde Müslümanlar birbirlerini düşmanlar veya muarızlar olarak görmekten sakındırılmışlardır. Her türlü karşıtlığı izale ederek tek bir kitle halinde yaşayabilmeleri için Müslümanların can, mal ve ırzları İslam Dini'nin kutsal değerleri ile denk konumda görülmüştür. Bu kutsal değerlere karşı nasıl bir ta'zim ve hürmet gerekli görülmüşse, benzerinin Müslümanlar tarafından birbirlerine karşı da aynı şekilde işletilmesi beklenmiştir. Yine Müslüman tanımlamasında olabildiğince esnek bir bakış tavsiye edilmiş, asgari koşullarda namazdan yüz çevirmeyen, Kâbe'yi kible bilen, Müslümanın kestiğini helal

⁶⁵ Ebu Mansur Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 6: 237-238.

⁶⁶ Buhâri, “Hac”, 132; Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56, 61; Tirmizî, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 10; İbn Mâce, “Menâsik”, 76, 84.

⁶⁷ Buhâri, “Salât”, 28.

⁶⁸ Buhâri, “Husûmât”, 1.

kabul edip yemekten imtina etmeyen kimse İslam toplumunun ferdi olarak görülmüştür. Bu asgari koşulları sağlayanlar Allah ve Resulünün güvencesi ile koruma altına alınmış, diğer bir ifade ile bu koşulları sağlayan bir kimseye düşmanca bir tavırla yönelmek, Allah ve Rasulünün güvence sahasını ihlal etmek olarak değerlendirilmiştir. Son hadiste ise Kur'an'ın okunuşundaki farklılıktan dolayı ashaptan iki kişi arasında yaşanan anlaşmazlığa Hz. Peygamber'in müdahalesine yer verilmiş, böylesine küçük bir ihtilaf karşısında dahi Hz. Peygamber'in sarf ettiği bu cümleler ile onun İslam toplumu içinde ortaya çıkması muhtemel ihtilaflar konusundaki endişesi ortaya konulmuştur.

Bu metinlerde, Müslümanların siyasi birlik ve egemenliğine zarar verme tehlikesi sebebiyle İslam toplumunun her bir ferdinin bütün ayrılıkçı tutumlardan uzak durmasının gereği ısrarla vurgulanmıştır. Birlikteliğin önemine yapılan bu vurguya ilave olarak Kur'an'da ve hadislerde birlikteliğin sağlanması yolunda takip edilmesi gereken yöneme de işaret edilmiştir. Birlikteliğin sağlanması ve tek kitle halinde hareket etme yeteneğinin elde edilebilmesi için Kur'an'da ve hadislerde yer bulan başlıca unsur, yöneticiye itaat etmek ve yöneticinin karar veya uygulamaları karşısında itaatkâr bir tutum sergilemektir. Bu konu İslam düşüncesinde ulû'l-emre itaat çerçevesinde işlenmiştir.

2.3. Ulû'l-Emre⁶⁹ İtaat Etmek

Buraya kadar aktardığımız metinlerde Müslümanların genel bir tavır olarak fitneden uzak durmak ve birlik ruhu içinde hareket etmek ile yükümlü kılındığını görmüş olduk. Müslümanlar için bu yükümlülüğün ne şekilde sağlanabileceği ile ilgili yöntemi ise ulû'l emre itaati emreden ayet ve hadislerde bulabiliyoruz. Ulû'l-emre itaati emreden ve belli bir liderin otoritesine bağlanmak suretiyle birlik ruhu içinde hareket etmeyi öğütleyen ayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden olan ulû'l-emre itaat edin, de.” (en-Nisâ 4/59).

⁶⁹ Ulû'l-Emr kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Canikli, *Hadislere Göre Yöneticilere İtaatin Sınırları*, 13-17.

“Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.” (Âl-i İmrân 3/159).

“Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Resûlullah’a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı.” (en-Nisâ 4/83).

Bu ayetlerden hareketle bir yönetici etrafında birlik halinde ve bozgunculuk yapmadan ömür sürmenin her Müslüman bireye yönelik ilahî bir emir olduğu görülmektedir. İlk ayette yöneticiye itaatin, Allah ve Rasûlüne itaatten hemen sonra anılmış olması, bir yandan bu itaatler arasındaki ilişkiyi yani devlet yetkililerine itaat göstermenin dinî boyutunun bulunduğunu, bir yandan da yöneticiye itaatin önemini göstermektedir. İkinci ayette, Peygamber (as)’in şahsında, yöneticilik makamında bulunan kişiye süreç içinde istişareyi esas alması, ancak bir karar verdiğinde o karara sağlam bir şekilde tutunması öğütlenmektedir. Burada bir yandan idareciye kararlı davranması mesajı verilirken diğer yandan da halka, yöneticinin vermiş olduğu karara sahip çıkması ve bu kararın uygulanması konusunda yöneticiye destek olması tavsiyesinde bulunmaktadır. Son ayette ise halktan yöneticinin basiretine güvenmesi beklenmektedir. Herhangi bir duyum üzerine eylemde bulunmadan önce yöneticiyi bilgilendirmenin ve işin aslını ondan öğrendikten sonra onun öngördüğü doğrultuda davranmanın daha uygun olacağı ifade edilmektedir.⁷⁰ Yöneticiye itaat konusu, Kur’an’da bu çerçevede ele alınmakla birlikte Allah’ın bu konudaki buyruklarını tamamlayıcı mahiyette Peygamber (as) da birçok hadiste ulû’l-emre itaat konusuna temas etmiştir. Bu hadislerin bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür:

“Yazık biçare Ammar’a! Âsi bir grup tarafından şehid edilecektir. Ammar onları cennete çağıracak, onlar ise Ammar’ı cehennem’e çağıracaklar.”⁷¹

“Üzerinize, başı kuru üzüm tanesi gibi olan Habeşli bir köle bile idareci tayin edilse, onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz!”⁷²

⁷⁰ Seyyid Kutub, *Fi Zilali’l-Kur’an*, (Beyrut: Dâru’s-Şurûk, 2003), 4: 500; 5: 687, 723-724.

⁷¹ Buhârî, “Salât”, 63.

⁷² Buhârî, “Ezân”, 54.

“Bana itaat eden Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden Allah'a isyan etmiştir. Yöneticiye isyan eden bana isyan etmiştir. Devlet başkanı bir kalkandır. Onun arkasında savaşılır ve onunla korunulur. Eğer o lider Allah'ın emir ve yasaklarına göre hareket eder ve adalette bulunursa bundan dolayı ona sevap vardır. Eğer böyle hareket etmezse günahı kendisine ait olur.”⁷³

Bu nasslarda yöneticiye itaatin gerekliliği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak nassların içeriğinde yer alan yöneticinin vasıflarıyla ilgili bölümlerin tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Çünkü mevcut yöneticinin Müslümanları yönetme liyakatine gerçekten sahip olup olmadığı konusu, yukarıdaki ayet ve hadislerin hükmünün geçerli olup olmadığının ön şartı olarak görülmektedir. Şüphe yok ki Müslüman toplumda yöneticilik liyakatinin ilk şartı, Müslüman olmaktır. Nitekim yukarıdaki ayette geçen “sizden olan idareci” ifadesi de bu hususa işaret ediyor olmalıdır. Açıkçası İslam siyasi tarihi boyunca dini referanslar eşliğinde yürütülen isyan hareketlerinin dayanağı, çoğu kez isyan edilen liderin Müslümanca olmayan tavırları olarak temayüz etmiştir. Allah'ın buyruklarına aykırı olduğu düşünülen surette yürütülen her bir icraat, yöneticinin “sizden” tanımlamasının dışına çıkması ve dolayısıyla yöneticiye başkaldırmanın gerekçesi olarak kabul edilmiştir. Bu noktada tamamlayıcı olan unsur ise hükmü yalnız Allah'a hasreden ayetler olmuştur. Yöneticinin ümmet dışına çıktığı, ümmetin menfaatlerini gözetmediği ya da ümmetin bir ferdi olarak davranması gerektiği şekilde davranmadığı gibi gerekçeler, yönetici hakkında Allah'ın hükümlerini terk etmek olarak yansıtılmış, bu ise yöneticilik liyakatinin düşmesi şeklinde yorumlanmıştır. Bu yönde bir yaklaşım geliştiren kesimlerin bakış açılarını kavrayabilmek için Allah'ın hükümleri ile hükmedilmesinin gereğini konu alan metinleri incelemek yerinde olacaktır.

2.4. Allah'ın İndirdiği Hükümler ile Hükmetmek

Hz. Osman atamalarda Ümeyyeogullarına öncelik verdiğinde⁷⁴,

⁷³ Buhâri, “Cihad ve Siyer”, 108.

⁷⁴ İbrahim Sarıçam, *Emevi-Hâşimî İlişkileri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 236-239.

Hız. Ali hakem tayin ettiğinde⁷⁵, Muaviye, hilafete veraset sistemini getirdiğinde veya Müslümanlara türlü gerekçelerle eziyet ettiğinde⁷⁶, modern toplumlarda halkın iradesi, yönetimin belirleyici unsuru olarak kabul edildiğinde vb. durumlarda, aslında isyanı siyasi bir çözüm yöntemi olarak gören gruplar nazarında olan şey, Allah'ın hükümleriyle hükmedilmemesidir. Allah'ın hükümlerinden sapma gösteren bir idarecinin hakkı ise yönetimden uzaklaştırılmasıdır. Bu anlamda hükmün ancak Allah'a ait olduğunu ortaya koyan dini metinler yöneticiyi makamından indirmek arzusunda olan gruplar için dikkate değer dinî referanslar konumundadır. Hükmü ancak Allah'a hasreden ayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Tevrat'ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da ayetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.” (el-Mâide 5/44).

“İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir.” (el-Mâide 5/47).

“(Resulüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma.” (el-Mâide 5/48).

“Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın. Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur.” (el-Mâide 5/49).

“Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?” (el-Mâide 5/50).

“De ki: Ey Ehl-i kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'an'ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol, yol değildir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve

⁷⁵ Kenan Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, (Samsun: Etüt Yayınları, 2011), 364-380.

⁷⁶ Ziyaüddin Rayyis, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, trc. İbrahim Sarmış, İstanbul: Nehir Yayınları, 1995), 176-188.

inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Kâfirler topluluğu yüzünden üzülme.” (el-Mâide 5/68).

Çoğunlukla radikal dinî grupların yaklaşımını temsil eden devrimci yoruma göre, bu ayetlerde Allah kendi hükümleriyle hükmedilmesini emretmişken şayet yöneticiler O'nun hükümlerinden saparlarsa, meşruiyetlerini kaybetmiş olurlar ve bu durum böyle yönetimlere karşı başkaldırıda bulunma konusunda yeterli bir sebep teşkil eder. Az önce ifade ettiğimiz isyan gerekçelerinden de anlaşılacağı üzere mevcut iktidarın meşruiyeti konusunda böyle bir ölçüt, alabildiğine göreceli ve bu yüzden de oldukça kritik bir siyasi bakış olarak görünmektedir. Nitekim adalet, hakkaniyet veya dini gereklilikler her duruma uyarlanabilen sabit ve tartışmasız şablonlar olarak görülemez.⁷⁷ Şayet böyle olsaydı itikadi veya ictihadî sahada bu kadar tartışmanın yaşanmaması, sayısız mezhebin doğmaması gerekirdi. Şu durumda Hz. Ali'nin Hariciler'e cevabında yer aldığı gibi Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyen bir yönetimin hata ettiğini söylemek mümkündür. Ancak böyle bir gerekçeyle herhangi bir tasarrufundan dolayı Müslümanların yönetim işini yürüten kişiyi alaşağı etmek veya yönetim mekanizmasını işlevsiz kılmak gibi çabalarda hayır muradının bulunduğu iddia etmek doğru değildir.⁷⁸ İsyân odaklı bir kontrol mekanizması, siyasi yapıda hiçbir surette istikrar oluşturmaz ve özellikle dış güçlerin fitne faaliyetlerinin aktif olduğu durumlarda ilgili devlet için her an iç karışıklığa sürüklenme potansiyelini saklı tutan bir zaafa dönüşür. Son on yılda halkın aktif katılımıyla Arap devletlerinde yaşanan siyasi dönüşümler bu zaafı ilgili dikkate değer örnekler içermektedir. Yine Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin alt yapı dizaynında dini duygularla hareket etme refleksine sahip ama din bilgisi yetersiz belli bir halk kitlesinin de kullanıldığı, bu kesimin ikna edilmesinde ise adaletsizlik ve zulüm gibi saiklerin mevcut iktidarın alaşağı edilmesi gerektiğine dair ikna unsurları olarak istismar edildiği güncel bir bilgidir. Türkiye'deki darbe girişiminin başarısızlığını takip eden süreçte ise hükmü ancak Allah'a hasreden ayetler aracılığıyla din duygusu üzerinden iktidarın

⁷⁷ Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 251.

⁷⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebu'l-Fudayl, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996), 307.

meşruiyeti konusunda şüphe oluşturulmaya çabalanmış, bu kapsamda “oy vermek küfürdür, sakın oy kullanma” içeriğinde hazırlanan videolar sosyal medyada aktif kılınmaya çalışılmıştır.⁷⁹ İster adaletten veya Allah’ın hükümlerinden sapma gösterildiği gerekçesiyle, ister hükmün Allah’tan alınıp insanlara devredildiği iddiasını mukabil demokrasi karşıtlığı şeklinde temayüz etsin, yukarıda aktardığımız ayetler üzerinden Müslümanların yönetimini üstlenen kişinin ya da yönetim mekanizmasının işlevsiz kılınması çabası, ya Kur’an’ın mesajının bütüncül bir bakışla kavranamaması veya art niyet taşıyan kasıtlı davranışla açıklanabilir. Art niyet mahsulü kasıtlı yaklaşım için açıklama yapmaya gerek olmadığını düşünüyoruz. Nitekim bu, bir çeşit karşıt siyasi manevra olarak görülebilir ki böyle bir çabanın dinin hakikati çerçevesinde incelenmesi isabetli olmaz. Kur’an mesajının bütüncül yaklaşımla kavranamaması seçeneğine gelince, tarihten günümüze kadar Müslüman toplumlarda dini saikler çerçevesinde cereyan eden isyan faaliyetlerinde özellikle halk boyutunda etkin olan seçeneğin bu durum olduğu kanaatindeyiz. Nitekim çalışmamızın başından itibaren aktardığımız ayetler ile fitneden sakındıran, birlik olmayı salık veren, ulûl emre itaati emreden Kur’an, nasıl olur da hükmü Allah’a hasreden ayetler kapsamında yönetimin kontrol mekanizmasını isyan yöntemi eşliğinde halklara veya alternatif yönetim taliplerine bırakabilir. Kanaatimizce bu soru, Müslüman bireylerin çoğunlukla İslamî nasslar çerçevesinde bir cevap aramadan, yanlış da olsa kendilerini cevabın içinde buldukları bir sorudur. Yani siyasi iktidardan memnuniyetsizlik durumlarında ne yapılması gerektiğine dair Kur’an ve hadislerin yönlendirmesi ile hayata geçirilecek uygun bir yöntem aranmamış, her seferinde bir şekilde içine düşülen isyan ile meselenin çözüleceği sanılmıştır. Ancak isyan faaliyetleri çoğu kez başarısızlıkla sonuçlanmış, başarı ile sonuçlandığı durumlarda ise sadece taraflar değişmiş ama sürecin işleyişi bakımından değişen pek bir şey olmamıştır. Sonuçta ortaya çıkan durum ise İslam Devletlerinin istikrarını yitirmesi, gerilemesi, yıkılması veya dünyanın egemen güçlerinden olma noktasında kaybetmiş bir konumda bulunmasıdır. Aslında bu doğal bir durumdur. Nitekim hükmü yalnızca Allah’a hasreden ayetler ile Haricilerin başlattığı yaklaşım olsun, bu yaklaşımın günümüzdeki uzantısı diyebileceğimiz “oy vermek küfürdür” anlayışı olsun ya da siyasi iktidarın düzenle

⁷⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=tim36rC5ztY> Erişim: 14.07.2018.

işleyişini hedef alan isyan odaklı başka herhangi bir yaklaşım olsun, ne hayatın normal akışına ne de Kur'an'ın siyasetle ilgili bütüncül yaklaşımına uygundur. Zira Allah'ın indirdikleriyle hükmedecek olan insanlardır. Diğer bir ifade ile Kur'an bir kaynak olarak Müslümanların elindedir ve kendisi hüküm dağıtmaz. Ondaki ilkelerden kişilere ya da olaylara uygun hükümleri devşirecek ve uygulayacak olan insanlardır. İnsanlar ise doğru hükümde bulunabileceği gibi yanlış hükümde de bulunabilir. Bu durumda Müslüman topluma düşen, Kur'an'da vurgulanan siyasal ilkeler çerçevesinde Allah'ın muradına uygun olanı veya adalet ölçüsünde hareket edeceğini düşündüğü bir yöneticisinin olmasını arzu etmesi ve bu yolda şiddet içermeyen, istişareye dayalı bir yöntem eşliğinde çaba sarf etmesidir. Bunun yanında mevcut iktidara yönelen bir isyan faaliyetinin baş göstermesi durumunda ise, Müslümanların mevcut yöneticisinin etrafında toparlanması ve yöneticisinin uygun gördüğü vasıfla türedi yönetim talibinin karşısına çıkmasıdır. Kanaatimizce şu ayet Müslüman toplumun bu görevine işaret etmektedir:

“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle savaşırsa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah, hakkı yerine getirenleri sever.” (el-Hucurât 49/9).

Kur'an açısından Müslüman toplumun iç siyasetinde güç kullanma ile halledilecek tek durumun bu ayetle ortaya konulduğunu söylemek mümkündür. Buna göre Müslümanlar arasında devam eden düzen halini tehdit edecek her türlü aşırı tutum karşısında bütün Müslüman bireylere yüklenen bir sorumluluk olarak taşkınlık gösteren tarafın sindirilmesi emredilmektedir. Bununla birlikte ayette her iki grubun da mümin olarak anılmasından anlaşıldığı üzere haddi aşmış olsa da, nihayetinde Müslüman olmaları bakımından düştüğü hatadan dönmesi durumunda bu tutumu sergileyen kişilerin bağışlanması istenmektedir.⁸⁰ Bu ayetten hareketle işlemekte olan düzene karşı girişilecek herhangi bir isyan (bağy) hareketinin baş göstermesi durumunda Müslümanların hep birlikte isyancı

⁸⁰ Ebû Mansur Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu, (Ankara: İsam Yayınları, 2005), 465.

gruba karşı mücadele edip bu grubu yaptıkları işten vazgeçirmesinin toplumsal bir görev olarak betimlendiği söylenebilir.⁸¹ Bu yorumu pekiştirmek üzere şu hadise dikkat çekmek yerinde olacaktır:

“Allah'ın sınırları hususunda gösteriş yapıp onları zayi eden ve onların içine düşen kimselerin benzeri, şu topluluğun benzeri gibidir: Onlar bir gemide kura çektiler. Kura sonucunda bazıları geminin aşağı katında kaldı. Diğer bazıları da geminin üst katına çıktılar. Geminin alt katındakiler, üst kattakilerin üzerlerinden geçerek suya gidiyorlardı. Üsttekiler onların bu gidiş gelişlerinden rahatsız oluyorlardı. Derken su getirenlerden biri bir balta alıp geminin tabanını delmeye başladı. Gemidekiler onun yanına gelip: Sen ne yapıyorsun? dediler. O da: Sizler benim yüzümden eziyet çekiyorsunuz. Benim için de sudan ayrı kalmak mümkün değil, dedi. İşte bu durumda eğer o gemidekiler bu kişinin ellerini tutar da onu gemiyi delmekten men ederlerse, hem onu hem de kendilerini kurtarmış olurlar. Eğer onu serbest bırakırlarsa hem onu hem de kendilerini helak etmiş olurlar.”⁸²

Belli bir yöneticinin liderliği etrafında düzenli bir şekilde işleyişini sürdüren bir devlette hangi ideal uğruna olursa olsun güç kullanmak suretiyle yönetimi değiştirmeye yönelik bir hareket başlatmak, ilk olarak mevcut düzeni dağıtacaktır. Bunun yerine yeni bir düzenin kurulması ise neredeyse imkânsız olacaktır. Yeni bir düzenin bir şekilde sağlanması mümkün olsa bile, yeni yönetimin eski yönetime kıyasla çok daha büyük bir kıyım gerçekleştirilmesi ve dolayısıyla toplumun çok daha büyük bir fitneye sürüklenmesi olmaksızın bu durum hayata geçirilemeyecektir. Böyle bir tecrübenin tarihteki ender örneklerinden biri olarak Abbasiler'den bahsedilebilir. Abbasi Devletinin siyasi tarihi çalışmamızın sınırlarını aşmakla birlikte, bu devletin kurucusunun “seffah” (kan dökücü) lakabı ile anılması, burada dile getirdiklerimizi doğrulayan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Neredeyse tüm bireylerinin kelime-i tevhidi dilinden düşürmediği bir toplumda seffah lakabı ile anılmayı mukabil bir devlet kurmuş olmak, “Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için

⁸¹ Ebu'l A'lâ Mevdüdi, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, trc. Komisyon, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 5: 441-442.

⁸² Buhârî, “Şehâdât”, 31.

büyük bir azap hazırlamıştır.” (en-Nisâ 4/93) ayeti çerçevesinde düşünüldüğünde, bu işin Allah’ın rızasını hedef alarak girişilen bir iş olmadığına işaret etmekte gibi görünmektedir. Yukarıda aktardığımız hadisi böyle bir bakışla değerlendirdiğimizde güç kullanmak suretiyle mevcut devlet düzenini hedef alan hareketlere destek vermenin hem bu eyleme niyetlenen kişiyi hem de onun yanında yer almak suretiyle ümmetin fesada sürüklenmesine sebep olan kişiyi helak edecek bir mahiyet taşıdığı söylenebilir. Bundan dolayı hadiste yer verilen örnekte olduğu gibi herhangi bir birey veya grup tarafından girişilen, ancak sonuçlarıyla toplumun bütün fertlerini etkileyecek olan herhangi bir kalkışma, işin başında toplumun ortak tepkisiyle sindirilmeli ve bütün toplum bu eylemin zararlarından korunmalıdır. Aksi takdirde ne Allah’ın muradına uygun olan bir yol tutulmuş ne de siyasi açıdan isabetli bir tercihte bulunulmuş olur.

2.5. İktidar Değişiminde Yöntem Sorunu

Buraya kadar ifade ettiklerimiz ile gelinen noktada şiddet içerikli herhangi bir iktidar değişimi hamlesinin gerek İslam dininin temel kaynakları gerekse politik menfaat açısından isabetli bir yaklaşım olmadığını göstermeye çalıştık. Ancak bu safhada gündeme şu soru gelmektedir: “Allah’ın muradına uygun işler yapmadığı düşünülen bir yöneticiyi Müslüman toplum nasıl değiştirecektir?” Bu soru aslında halkı Müslüman olan devletlerde din temelinde istikrarı tehlikeye sokacak her türlü adımın başlangıcı olarak kabul edilebilir. Çünkü bu soruya yönelik olarak üretilen cevaplar çoğunlukla siyasi iktidarı ne şekilde olursa olsun alaşağı edip yerine daha iyisini getirmek şeklinde kurgulanır. Uygun bir yöntem tespitinden yoksun olarak uygulamaya sokulan bu tür kurgular ise neredeyse her seferinde “devrim” sloganı etrafında şekillenir ve isyan sürecinde gerçekleşir. Oysa bu sorunun cevabı kapsamında Kur’an çerçevesinde uygun yöntemin ne olduğuna dair tavsiyeler bulmak mümkündür. Nitekim yöneticinin değiştirilmesi gerektiğinin düşünüldüğü durumlarda bu değişimin gerçekleştirilmesi konusunda Kur’an’da iki ilke öne çıkar. Bunlardan ilki, iktidar değişiminin yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru gerçekleştirilmesidir. Diğeri ise iktidar değişimi arzusunun gerçekleştirmek üzere yöntem ve uygulamada güç kullanma, fitne, bozgunculuk ve birliğe halel getirecek unsurlardan uzak durmak ilkesidir. İktidar değişiminin devrim şeklinde yukarıdan aşağıya

değil de dönüşüm şeklinde aşağıdan yukarıya doğru sağlanmasının uygun yöntem olduğuna işaret eden ayetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

“Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah’tan başka yardımcıları da bulunmaz.” (er-Ra’d 13/11).

“Allah, bir topluluğa lutfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez ve Allah her şeyi işitip bilmektedir.” (el-Enfâl 8/53).

“Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.” (eş-Şûrâ 42/30).

Bu ayetlerde açıklandığına göre bir toplumda iyi veya kötü olup biten ne varsa, bunların tamamı halkın kendi durumuyla ilgilidir. Adalet, hakkaniyet, dindarlık, refah, liyakate riayet vs. konularında halkın yaklaşımı, tutumu ve beklentisi ne ise yöneticiler de bu öncüller çerçevesinde şekillenecektir. Aynı şekilde halk kendisinde bulunan uygunsuz halleri düzeltmedikçe yöneticilerin icraatlarının düzelmesini beklemesi de anlamlı bir bekleyiş olmayacaktır.⁸³ Hayatın her alanını kuşatan değerler noktasında eğitilmemiş ve bu değerleri benimsememiş bir halkın alternatif bir yaklaşım olarak devrim ile kalıcı bir şekilde itaatkâr, ahlaklı, dindar vs. kılınması ise insan tabiatına uygun ve uygulanabilir görünmemektedir.

İktidar değişiminin yöntemi konusunda ikinci ilke olarak sunduğumuz güç kullanma, fitne, bozgunculuk ve birliğe hâlel getirecek diğer unsurlardan uzak durma maddesine gelince, bu konuya da Kur’an’da şu ayetler ile işaret edildiğini söyleyebiliriz:

“Yanlışıyla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.” (en-Nisâ 4/92).

“Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.” (en-Nisâ 4/93).

Bu ayetlerde bir müminin başka bir mümine, onu düşman konumunda görerek saldırması veya ona karşı güç kullanması mutlak su-

⁸³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri*, 2: 176-177, 513; 5: 240-241.

rette yasaklanmıştır. Bu uyarıya rağmen herhangi bir Müslüman tarafından diğer bir Müslümanın canına kast edilmesi durumunda ise bu Müslüman kişi, kâfir olarak ölen kimsenin cezasına denk düşecek şekilde ebedî cehennem cezası ile tehdit olunmuştur.⁸⁴ Bu ayetler Müslümanların kendi içlerinde birbirlerinin canına kast edecek hiçbir faaliyetin içine girmemesi gerektiğini ifade etmek üzere yeterli görünmektedir. Bununla birlikte bu konuya temas eden birçok hadisten de söz etmek mümkündür. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

“Ey Allah’ın Rasûlü, Müslümanların hangisi daha faziletlidir, diye sorulunca, Rasûlullah (as), dilinden ve elinden Müslümanların emin oldukları kişidir, buyurdu.”⁸⁵

“Rasulullah (as), iki Müslüman kılıçlarıyla birbirlerine karşı çıktıklarında öldüren de öldürülen de cehennemdedir, buyurdu. Ben, Ey Allah’ın Rasûlü, öldüren böyledir, fakat öldürülenin günahı nedir diye sorunca Rasûlullah (as) şöyle cevap verdi: O da arkadaşını öldürme hırsı içinde idi.”⁸⁶

“Benden sonra birbirlerinin boyunlarını vuran kâfirlere dönmeyiniz”⁸⁷

Burada aktardığımız ayet ve hadislerde mümin bir kimsenin başka bir mümini öldürmesi konusunda hiçbir mazeret kaydı bulunmaması, dini referanslara dayanarak Müslümanların iç çatışma haline girmesinin asla meşru olamayacağı izlenimini uyandırmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir konu da şudur ki herhangi bir Müslüman, özellikle siyasi bağlamda gerçekleşen çekişmelerde, karşı tarafı düşman konumunda görmeye niyetlendiğinde, saldırısını meşru kılmak adına yaptığı ilk iş, o kişiyi tekfir etmektir.⁸⁸ Karşı tarafın tekfir edilmesinin ardından kâfirler hakkında anılan öldürme içerikli ayetler, artık tekfir edilen müminlere saldırıda bulunmak için tam bir meşruiyet sahası oluşturur. Ancak böyle bir tutum,

⁸⁴ Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr-Mefâtihu'l-Ġayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 10: 232-233, 244.

⁸⁵ Buhâri, “İman”, 4.

⁸⁶ Buhâri, “İman”, 22.

⁸⁷ Buhâri, “Megâzi”, 79.

⁸⁸ Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 76-77.

temel dinî metinler ile açık bir şekilde reddedilmiştir. Bu konu ile ilgili Kur'an'daki yaklaşım şu ayette vurgulanmaktadır:

“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek ‘Sen mümin değilsin’ demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır.” (en-Nisâ 4/94).

Bu ayette geçen ‘sen mümin değilsin, demeyin’ ifadesi, tekfirci yaklaşımın hatalı bir bakış olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁸⁹ Konumuzun sınırlarını aşmamak adına burada imanın muhtevası konusuna girmeyi uygun görmüyoruz. Ancak bu ayet üzerinden en azından mümin olduğunu beyan eden bir kişinin mümin olup olmadığına karar verme yetkisinin diğer insanlarda olmadığını ifade etmenin mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Bu kanaati pekiştirecek mahiyette şu hadisler de dikkate değerdir:

“Yurdun ahalisinden birçok kimseler (Peygamber'in geldiğini haber alarak) eve gelip doldular. İçlerinden biri: Mâlik İbnu'd-Duhayşin nerede, dedi. Oradakilerden biri: Mâlik İbnu'd-Duhayşin Allah'ı ve Resulünü sevmeyen bir münafıktır, dedi. Rasûlullah (as) ona: Böyle deme. Görmüyor musun, o Lâ ilahe illallah demiştir ve bu sözü ile Allah'ın rızasını istemektedir buyurdu. O sözü söyleyen de: Allah ve Rasûlü en iyi bilendir, dedi. Itbân der ki: Biz Peygamber'i, münafıklar hakkında (hep böyle) müteveccih ve hayırhah bulurduk.”⁹⁰

“Ebû Zabyân haber verip şöyle demiştir: Ben Zeyd'in oğlu Üsâme'den işittim, şöyle diyordu: Rasûlullah (as) bizi el-Huraka üzerine gönderdi. Bizler o kavme sabah baskını yapıp onları bozguna uğrattık. Ensârdan bir mücahidle ben, onlardan bir adama kavuştuk. Onu çevirdiğimizde, Lâ ilahe illallah, dedi. Bu söz üzerine Ensârî arkadaşım ondan el çekti. Fakat ben mızrağımı ona sapladım ve onu öldürdüm. Medine'ye geldiğimizde bu iş Peygamber'e ulaştı. Bunun üzerine Peygamber: Ey Üsâme! Sen o adamı Lâ ilahe illallah demesinin ardından mı öldürdün?” buyurdu. Ben: O, bu sözü ölümden korunmak için söyledi, dedim. “Kıyamet gününde Lâ ilahe illallah kelimesine karşı sana kim yardımcı olacak” buyurdu. Ben de: Ey Allah'ın Rasûlü bunu ancak silah korkusuyla söyledi, dedim. Rasûlullah (as),

⁸⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr-Mefâtihu'l-Ğayb*, 11: 3.

⁹⁰ Buhârî, “Salât”, 46.

bu sözü korkudan söyleyip söylemediğini anlamak için kalbini mi yarıp da baktın! dedi ve tekrar kıyamet gününde Lâ ilahe illallah kelimesine karşı sana kim yardımcı olacak, buyurdu. Peygamber (as) "Onu niçin öldürdün?" sorusunu hiç durmadan tekrar ediyordu. O kadar ki ben, keşke bu günden önce İslâm'a girmiş olmayaydım diye temenni ettim."⁹¹

Burada yer verdiğimiz ayet ve hadislerin ortak vurgusuna göre, hangi koşullarda olursa olsun, Müslüman olduğunu beyan eden bir kişinin gerçekten iman edip etmediği konusunda kanaat belirtmek ve bu kanaat üzerinden bu kişi hakkında tasarrufta bulunmak doğru görülmemiştir. Buna göre bir kişinin Müslüman olduğu yönündeki beyanı ortada iken herhangi bir konudaki tutumundan dolayı tekfir edilmesi ve bu tekfir edişin ardından kâfir hakkındaki hükümlerle muameleye tabi tutulması dinî kalıba sığacak bir yaklaşım olarak kabul edilemez. Kaldı ki bir kimsenin kâfir olması, tek başına bu kişiye saldırmayı meşru kılan bir gerekçe de değildir. Bu noktada bir konuya daha temas etmenin gereği ortaya çıkar ki bu konu, savaşma veya öldürmeyi emreden ayetlerin hangi bağlamda anlaşılması gerektiği üzerinedir. Öldürme veya savaşmayı emreden ayet ve hadislerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.

Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.

Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın olunca kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.

Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah'a karşı

⁹¹ Buhârî, “Megâzi”, 47; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 95; İbn Mâce, “Fiten”, 1.

gelmekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.” (el-Bakara 2/190 -194).

“Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi siz de sapasınız da beraber olursunuz. Bu sebeple, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin. Eğer bundan yüz çevirirlerse onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan ne bir dost edinin, ne de bir yardımcı.

Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileyseydi, onları size musallat kılardı da sizinle savaşarlardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse, Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir.

Diğer bir takım kimselerin de hem sizden hem de kavimlerinden emin olmak istediklerini göreceksin. Bunlar küfre her döndürüldüklerinde ona atılırlar. Eğer bunlar sizden uzak durmazlar, sizinle barış içinde yaşamak istemezler, ellerini savaştan çekmezlerse, onları yakalayın ve onları nerede bulursanız öldürün. İşte bunlara karşı size apaçık bir yetki verdik.” (en-Nisâ 4/89-91).

“Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir.” (el-Enfâl 8/39).

“Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın gücü onlara yardım etmeye yeter.” (el-Hâc 22/39).

“Kim (haksız yere) bir zımmîyi (İslam ülkesinde güvence ile yaşayan gayri müslimi) öldürürse, cennet kokusunu alamaz, hâlbuki cennetin kokusu, kırk yıllık mesafeden alınır.”⁹²

Tematik olarak incelendiğinde bu ayet ve hadislerin konumuzla ilgili iki duruma işaret ettiği dikkat çekmektedir. Bunların ilki, öldürme veya savaşma emrini içeren ayetlerin tamamının kâfirler ile ilgili olduğu ve özel bir durum oluşmadığı müddetçe⁹³ Müslüman bir

⁹² Buhâri “Cizye”, 5; “Diyât”, 30.

⁹³ Bu özel durumların şu hadis ile tarif edildiğini söyleyebiliriz: "Müslümanın kanı ancak üç şeyden birisi ile helâl olur. Zina eden evli, cana karşılık can,

kimsenin öldürülmesinin hiçbir şekilde Kur'an temelinde meşru gösterilemeyeceği hususudur. İkincisi ise söz konusu olan kâfirler olduğunda dahi, savaşma veya öldürmenin ancak aktif bir düşmanlık, zulüm, baskı vb. durumlarda meşru görülebileceği, bunun dışında Müslümanlar tarafından diğer gürüha karşı saldırı başlatılmasına temel teşkil edecek bir dayanağın Kur'an'da bulunmadığı hususudur.⁹⁴ Aktif olarak düşmanlık/zulüm faaliyeti yürütmeyen kâfirlerin bile öldürülmesi Allah tarafından yasaklanmışken aktif olarak düşmanlık yapmayan ve zulmetmeyen bir Müslümanın Kur'an referansı ile öldürülmesi makul olmasa gerektir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler ile Müslümanların her durumda iç çatışma halinden sakındırıldıklarını, bu çerçevede iktidar değişimi arzusu söz konusu olduğunda uygun olan yöntemi "devrim değil, dönüşüm; bozgunculuk değil ıslah" ilkelerinin şekillendirdiğini ortaya koymaya çalıştık. Burada temel dini metinler kapsamında yaptığımız değerlendirmeyi bitirmeden önce şu ayet ve hadise de temas etmek yerinde olacaktır:

"Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırılara itaat etmeyin." (eş-Şuarâ 26/151-152).

"İtaat, ancak iyi ve hayırlı işlerde olur."⁹⁵

Buradaki ayet Kur'an okumalarını tamamen siyasal düzlemde sürdüren düşünürlerce doğrudan Allah tarafından yapılmış bir devrim çağrısı olarak algılanmıştır.⁹⁶ Ancak bu ayetin helak edilmek suretiyle cezalandırılan Semûd kavmi hakkında indirildiğini ve bu kavmin yöneticilerinin Müslüman olmadığını⁹⁷ dikkate aldığımızda buradaki çağrının Müslüman yöneticileri de kapsadığını ifade etmenin indirgemeci bir bakış olacağını söyleyebiliriz. Diğer taraftan burada yapılan çağrı, başkaldırıdan ziyade, küfür veya zulüm düzeninin işleyişine yardımcılık etmemek ve bu düzenin devamına katkıda bulunmamak anlamında bir itaatsizlik olarak görünmektedir ki böyle

dinini terk eden ve İslâm toplumundan ayrılan kimse." (Buhârî, "Diyât", 6; Müslim, "Kasâme" 25; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 1; Tirmizî, "Hudûd", 15.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1: 376-377, 3: 373-380.

⁹⁵ Buhârî, "Ahkâm", 4. Müslim, "İmâre", 40.

⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 4: 54-55.

⁹⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru Taberî-Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, (Kahire: Hicr et-Tıba' ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İlân, 2001), 624-625.

bir emrin devrim çağrısı olarak anlaşılması kanaatimizce doğru değildir. Diğer bir ifade ile itaat etmenin muhalif mefhumu devrim yapmak değil, itaat etmemektir. Yani itaat etmemek, mutlak surette başkaldırmayı gerektirmez. Uygun görülme-yen talebin yerine getirilmesi de itaat etmemektir. Ancak fitneyi uyandıracak bir kıvılcım değildir. İktidar sahiplerinin yanlış yaklaşım ve uygulamalar içinde olduğunun düşünüldüğü durumlarda benimsenmesi gereken tavır ve yöntemin ne olduğunu ortaya koymak üzere şu hadisler dikkat çekicidir:

“Ensar'dan biri: Ya Rasûlallah! Falanca kimseye valilik verdiğiniz gibi, bana da verir misiniz, diye rica etti. Peygamber (as) şöyle buyurdu: Siz, tayinlerde adam kayırmayı benden sonra göreceksiniz. Bana kavuşuncaya kadar sabrediniz. Kavuşma yeriniz de cennetteki Kevser Havuzudur.”⁹⁸

“Peygamber (as) Bahreyn arazisinin bir kısmını Medineli ashaba vermek istedi. Medineli ashap dediler ki, Mekkeli kardeşlerimize de vermedikçe gönlümüz razı olmaz. Bunun üzerine Peygamber (as) şöyle buyurdu: «Benden sonra size başkalarının tercih edildiğini göreceksiniz. Fakat siz ahirette bana kavuşuncaya kadar sabrediniz.»⁹⁹

(Peygamber), “Sizler benden sonra istikbâlde başkalarının size tercih edildiğini ve hoşlanmayacağınız birtakım işler göreceksiniz” buyurdu. Sahâbiler: Ey Allah'ın Rasulü, bu durum karşısında bizlere nasıl hareket etmemizi emredersiniz, diye sordular. Rasûlullah: Emirlere istedikleri haklarını eda ediniz, kendi hakkınızı da Allah'tan isteyiniz” buyurdular.¹⁰⁰

“Her kim emirinden hoşlanmayacağı bir şeyin meydana geldiğini görürse, onun fenalığına sabretsin. Çünkü her kim cemaatten bir karış ayrılır da ölürse muhakkak o, cahiliyet ölümü üzere ölmüş olur.”¹⁰¹

“Ey Allah'ın Rasulü, biz vaktiyle cahiliyet devrinde şirk ve küfür içinde idik. Sonra Allah bize şu büyük İslam hayrını getirdi. Bu hayır ve saadetten sonra gelecek bir şer ve fitne var mıdır, diye sordum.

⁹⁸ Buhâri, “Fiten”, 2; “Menâkıbü'l-Ensâr” 8; Müslim, “İmâre”, 48; “Fedâil”, 27-28.

⁹⁹ Buhâri, “Müsâkât ve Şirb”, 16.

¹⁰⁰ Buhâri, “Fiten”, 2.

¹⁰¹ Buhâri, “Fiten”, 2.

Rasulü Allah: Evet vardır buyurdu. Ben: O şerden ve fitneden sonra bir hayır ve salâh var mıdır, dedim. Rasulü Allah: Evet bir hayır ve salâh vardır. Fakat onun içinde bazı şer ve fesat bulunacak, buyurdu. Ben: O hayrın kiri nedir, diye sordum. Rasulü Allah: O devrin âmirlerinden bir zümre, ümmeti benim sünnetim ve yolumun hilâfına idare edecekler. Sen o devrin âmir ve valilerinden bazılarının hareketlerini tasvip, bazılarının hareketlerini ise reddedeceksin, buyurdu. Ben: Ey Allah'ın Rasulü, bu karışık hayır devrinden sonra, yine bir şer ve fesat devri gelecek midir, dedim. Rasulü Allah: Evet gelecektir. O devirde birtakım davetçiler halkı cehennem kapıları üzerine çağıracaklar. Her kim onların davetine icabet ederse, onu cehenneme atacaklar, buyurdu. Ben: Ey Allah'ın Rasulü, bu davetçileri bize vasfetseniz, dedim. Rasulü Allah: Onlar bizim milletimizden insanlardır. Bizim dillerimizle konuşurlar, buyurdu. Ben: Ey Allah'ın Rasulü, ben o devirde yaşarsam nasıl hareket etmemi emredersiniz, dedim. Rasulü Allah: İslâm cemaatine tâbi ol ve Müslümanların devlet başkanlarına itaat eyle, buyurdu. Ben: Ey Allah'ın Rasulü, Eğer Müslümanların bir cemaati ve bir lideri yoksa, dedim. Bunun üzerine Peygamber (as): O zaman ağaç kökünü ısırarak ve ölüncüye kadar da bu durumda kalmak pahasına olsa bile bütün fırkalardan ayrıl, buyurdu.”¹⁰²

Bu hadislerde yöneticinin yanlış uygulamaları karşısında benim-senecek tavır ile ilgili olarak başkaldırma seçeneğinin hiçbir şekilde gündeme alınmadığı görülmektedir. Bilakis asr-ı saadetten sonraki devirlerde fitnenin baş göstereceği, yöneticilerin iltimas ve adam kayırma ile iş görecekları, liyakat esasının değerini yitireceği ve bunlar gibi birçok yanlış siyasi uygulamanın gerçekleşeceği bizzat Peygamber (as) tarafından haber verilmekte, bütün bu durumlar karşısında itaatın sürdürülmesi tavsiye edilmektedir. Yanlış siyasi uygulamaların sıkıntıya yol açtığı durumlarda ise başkaldırı seçeneği yine söz konusu edilmemekte, böyle durumlarda sabretme yolunu tercih etmek önerilmektedir. Buna göre dini referansla girişilen siyasi başkaldırı hareketlerinin aslında dini dayanaklardan yoksun olduğu ve hatta dini metinlere aykırı faaliyetler olarak anılmalarının mümkün olduğu ortaya çıkar. Yanlış siyasi uygulamalar karşısında Peygamber (as) itaatın devamını ve sabretmeyi emretmişken, dini bir gereklilik

¹⁰² Buhârî, “Fiten”, 11.

olarak kabul etmek suretiyle iktidara karşı bir isyan faaliyetinin herhangi bir düzeydeki aktörü olmak, hatalı bir dini yoruma işaret etmektedir. Belki bu söylenenlerin teorik ifadesi çok zayıf bir siyasi duruş olarak algılanabilir; ancak adalet ve liyakate aykırı birçok uygulamanın failleri olan ve kendilerine zulmeden yöneticiler karşısında Ebû Zerr el-Ğifârî'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İmam Azam Ebu Hanife'nin ve bunlar gibi daha birçok âlim veya zahidin yöneticilerine itaat etmemekle birlikte bir isyan hareketi de başlatmamalarının sebebi zayıf dini duygular olmasa gerektir. Bunun yanında birçok İslam âliminin bu konu ile ilgili yukarıda aktardığımız fitne endişesi etrafında şekillenen isyan karşıtı görüşleri de bu açıklamanın ilgili dönemlerdeki dışa vurumları olarak görülebilir.

Özetle ifade etmek gerekirse, itaatin ancak iyi ve hayırlı işlerde söz konusu olacağını beyan eden dini metinlerden hareketle iyi ve hayır olandan sapan yöneticilere karşı isyan etmenin gerekli olduğu hükümüne ulaşılamaz. Yanlış siyasi uygulamalar karşısında arzu edilen iktidar değişimini sağlayacak olan mekanizma, halkın bilinç ve iradesidir. Ancak bu iradenin şiddet yöntemi eşliğinde işletilmesi temel dinî metinlerde referansı bulunmayan ve hatta naslara aykırı olarak benimsenmiş bir yöntem olur. Arzu edilen yönetici değişikliği, demokratik hukuk devleti koşullarına tabi olarak halkın beklentileri çerçevesinde şekillenecektir. Bu beklentilerin Allah'ın muradını önceleyen bir süreci izlemesi ise halkın taleplerinin İslâmî gereklilikler çerçevesinde olgunlaştırılması ile ilgilidir. Halkın taleplerinin olgunlaştırılması konusunda şiddet veya baskı yolunun tercih edilmesi uygun görünmemektedir.¹⁰³ Kanaatimizce yönetime yön verecek taleplerin İslâmî gereklilikler çerçevesinde olgunlaştırılması, emr-i bil-ma'ruf ve'n-nehî ani'l-münker (Âl-i İmrân 3/104) müessesesinin hikmet ve güzel öğüt (en-Nahl 16/125) eşliğinde pratiğe dökülmesi sayesinde mümkün olacaktır. Bu görevin belli bir kurum tarafından yerine getirilmesinin beklenmesi, açıkçası çok da gerçekçi görünmemektedir. Kanaatimizce İslâmî kaygı eşliğinde toplumun siyasi zihniyetinin geliştirilmesi, Müslümanların dogmatik din anlayışından rasyonel din

¹⁰³ Ilich Ramirez Sanchez Carlos, *Devrimci İslâm*, trc.. Simla Ongan Kocaoğlu, (Ankara: Elips Kitap, 2004), 59.

anlayışına evrilmesi ile sağlanabilecektir. Diğer bir ifade ile siyasi organizasyonun kontrol mekanizması, ancak akli olgunluk düzeyindeki bilgi toplumunun icmâsıdır.

SONUÇ

Son on yılda Ortadoğu coğrafyasında ortaya çıkan siyasi gelişmelerin ve bu gelişmelere bağlı olarak meydana gelen karışıklık halinin etnik, siyasi, ekonomik, askeri vb. birçok sebepten beslendiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Müslüman coğrafyada meydana gelen herhangi bir çatışma haberi, bu haberin muhataplarının zihinlerinde çoğu kez diğer sebeplerden daha baskın bir şekilde din ile ilişkilendirilebilmektedir. Adı barış anlamına gelen bir dinin çatışmayı besleyen bir faktör olarak görülmesini izah etmek güç gibi görünse de tarihten günümüze İslam dininin temel metinlerine referansla girilen birçok şiddet içerikli faaliyet, bu algının oluşmasına hizmet etmektedir. Buna bir de modern dönemde kurulan İslamcı görünümlü terör örgütlerinin yürüttükleri sistematik terörize eylemleri eklediğimizde İslam, adeta şiddeti körükleyen bir din hüviyetine bürünmektedir.

Kuran ve hadis metinleri doğru bağlamlarda değerlendirildiğinde aslında İslam'ın temel kaynaklarında şiddetin teşvik edilmesinin asla söz konusu olmadığı, hatta yeryüzünde karışıklığa meydan verecek her türlü bozgunculuğun nasslar ile açık bir şekilde reddedildiği görülmektedir. Bunun karşısında Müslümanların özellikle siyasal tercihlerinde şiddeti yöntem edinmeleri, üstelik bu tercihlerini dini referanslarla pekiştirmeleri nassların yorumlanmasında ciddi bir hataya işaret etmektedir. Nitekim Kur'an'da yönetim ile ilgili yönlendirmelerde bulunulurken daima düzenin muhafazasına dikkat çekilmiş, fitne ve bozgunculuktan uzak durulması ısrarla vurgulanmış, yöneticiye itaat emredilmiş ve Müslüman olduğunu ifade eden kişiye asla düşman muamelesi yapılmaması, bütün Müslümanların birbirlerini kardeş olarak görmeleri ifade edilmiştir. Benzer şekilde hadislerde de Müslümanların fitneye asla bulaşmamaları, bir şekilde fitnenin uyanması halinde en pasif konumda kalmaları, yöneticilerin hakkaniyet dışı tavırları karşısında sabır göstermeleri, zulmün dayanılmaz hale gelmesi durumunda ise hicret yoluna başvurulması tavsiye edilmiştir. Ne Kur'an'da ne de hadislerde bir kez olsun Müslümanlar isyana teşvik edilmemiştir. Yine klasik dönem İslam âlimlerinin de fitneye karşı oldukça kaygılı oldukları, fitne çıkması veya mevcut bir

fitnenin büyümesi ihtimali söz konusu olduğunda ya sabrı ya da hicreti tavsiye ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte İslam siyasi tarihi içinde daha ideal ve daha dindar bir yönetimin ihdası için isyanı yegâne yöntem olarak gören yaklaşımlar da daima bulunmuştur. İsyancı taraftarları diyebileceğimiz bu yaklaşım sahiplerinin düşünceden fiiliyata geçmesi ve bu hamleleriyle ümmeti birçok kez karışıklığın içine sürüklemeleri de sıklıkla tecrübe edilmiştir. Ancak bu tecrübeler bu tür yaklaşımların nihayet bulmasını sağlayamamıştır. Her ne kadar yapısal farkları bulunsa da Arap Baharı isyanları veya 15 Temmuz darbe girişimi gibi örneklerde görüldüğü üzere modern dönemde dahi dini referanslara dayandırılarak yönetime başkaldırı hareketleri denenebilmiştir. Bu hareketlerin neredeyse tamamında özellikle halk desteğini sağlayabilmek amacıyla ya mevcut yönetimin haktan saptığı ya da Allah'ın hükümleriyle hükmedilmediğinden meşru bir yönetim olmadığı argümanlarına sığınılmıştır.

Temel kaynaklar dikkate alındığında İslâm'ın siyasal yapısında iktidara karşı her an tetikte bekleyen potansiyel bir isyan toplumunun model olarak önerilmediği, aksine istikrarın devamını hedefleyen bir misyon eşliğinde ümmet/millet şuuruyla hareket etmenin siyasal anlamda temel vurgu olarak işlendiği görülmektedir. Bu noktada meseleye çözüm odaklı bakmak gerekirse yönetim ile ilgili konularda ve özellikle mevcut yönetimin değiştirilmesi arzusu etrafında temel bir ilke olarak "halka rağmen halkın yönetilemeyeceği" prensibinin benimsenmesi elzem görünmektedir. Halkın Allah'ın rızasını öncelmediği bir toplumda Allah'ın muradına uygun olmayı yönetimde meşruiyetin önkoşulu kılmak, ancak baskı ile mümkün olabilir. Bu ise daha başlangıçta Allah'ın muradından sapmak olur.

Yönetimle ilgili taleplerin gerçekleştirilmesi noktasında Kur'an ve hadisler bağlamında uygun görülebilecek yöntem olarak kitlesel bilinçlendirme faaliyetini ileri sürebiliriz. Buna göre İslami hassasiyetleri esas alan yönetim talepleri noktasında yapılabilecek olan şey, halkın Allah'ın muradına uygun olanı arzu etmesini sağlayacak eğitim faaliyetlerini yürütmek ve yönetim işinin Allah'ın muradına uygun olarak yürütülmesini halkın beklentisi haline dönüştürmektir. Bunun zahmetli ve uzun zaman alacak bir dönüşüm hareketi olduğuna şüphe yoktur. Ancak halka rağmen baskıyla elde edilip bu baskı ve karşıtlık sebebiyle kalıcı kılınamayacak, aynı zamanda yön-

tem olarak da ancak Allah'ın hoşnutluğuna aykırı bir surette gerçekleştirilebilecek olan bir devrimle kıyaslandığında eğitimi esas alan bu yöntemin çok daha işlevsel, kalıcı ve gerçekçi olduğunu ifade etmek mümkün olur. Son olarak şunu da eklemek gerekir ki Peygamber (as), devletini isyan ile değil, hicret ve uzlaşa ile kurmuştur.

KAYNAKÇA

- Ayar, Kenan *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü*. Samsun: Etüt Yayınları, 2011.
- Aydın, Osman. *Mu'tezilî İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Barlak, Hasan. "Birinci Dünya Savaşında İngiltere, Osmanlı Devleti ve Almanya Açısından Hicaz Cephesi", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- "Sultan II. Abdülhamid'in ve Sudan Mehdisinin Bakış Açılarında Osmanlı – Sudan İlişkileri", *International Conference on Sudanese – Turkish Relations from Past to Present and Opportunities for the Future*, 1-10. (Hartum, 2016). Erişim: 14.05.2016. [http://afrika.karatekin.edu.tr/sudan/Articles/Turkish Articles/history/I-H_Barlak.pdf](http://afrika.karatekin.edu.tr/sudan/Articles/Turkish%20Articles/history/I-H_Barlak.pdf)
- Barlak, Yasemin. "Yemen'de Bir Osmanlı - Arap Şehri: San'a", *İstem*, 15/30 (2017): 333-354.
- Dini ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Siyasal Aklı*. Trc. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
- Canikli, İlyas. *Hadislere Göre Yöneticilere İtaatın Sınırları*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2004.
- Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis –Sünni Hadis Literatüründe Hilafet Problemi-*. İstanbul: Medrese Yayınları, 2006.
- Carlos, Ilich Ramirez Sanchez. *Devrimci İslâm*. Trc. Simla Ongan Kocaoğlu, Ankara: Elips Kitap, 2004.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Thk. Muhammed Ali Beydûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Ts.

- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn. *Gıyâsü'l-Ümem fî İltiyâsi'z-Zulem*. İskenderiye: Dâru'd-Da'veh, 1979.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn. *Kitâbu'l-İrşâd*. Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1950.
- Çelebi, İlyas. *İtikadî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1996.
- Demircan, Adnan. *Çağdaş İslâmî Hareketler ve Şiddet Sorunu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Doğan, İsa. *İmam Zeyd b. Ali*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Ebû Hanîfe, İmâm-ı A'zâm. *Fıkhu'l-Ebsât-İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: İfav Yayınları, 2017.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İmam Malik Hayatı – Görüşleri – Fıkhu*. Trc. Osman Keskiöglü. Ankara: Hilal Yayınları, 1984.
- Esen, Muammer. *Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne*. Riyad: Câmî'atü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1979.
- Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: Mekebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1950.
- Evkuran, Mehmet. "Ehl-i Sünnet Kelâm'ında Siyaset Anlayışı -Vücûbu'l-İmâme (Yönetimin Gerekliliği) Ekseninde Bir Değerlendirme". *Marife*, 6/2 (2006): 21-38.
- Sünnî Paradigmayı Anlamak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Güler, İlhami. *Politik Teoloji Yazıları*, Ankara: Kitâbiyât, 2002.
- Huntington, Samuel P. *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press, 1973.
- İbn Ebi'l-Hadid. *Şerhu Nehci'l-Belâğa*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fudayl. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996.
- İbn Haldun, Abdurrahman. *Mukaddimetü İbn Haldun*. Thk. Ali Abdülvâhid Vâfi. Kahire: Dâru Nehdati Mısır. 2014.
- İbn Hazm, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut: Dârü'l-Cil, 1996.

- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. b.y.: Hicr li't-Tıba' ve'n-Neşr, ts.
- İbnü'l-Mukaffa, Abdullah. *Âsâru İbnu'l-Mukaffa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.
- Kâtib, Ahmed. *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, Trc. Mehmet Yolcu. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005.
- Kazanç, Fethi Kerim. "Eş'arî Kelamında Siyasal Otorite Kavramı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004): 149-188.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilali'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. Trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: İsam Yayınları, 2005.
- Te'vilâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. *Tefhimü'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. Trc. Komisyon, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Mustafa, Nevin A. *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*. Trc. Vecdi Akyüz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Tefsîru'n-Nesefî-Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1998.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze Şûlik ve Kolları*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Öztürk, Mustafa. *Din Sermayesinden İktidar Devşirmek FETÖ*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Pezdevî, Ebû'l-Yusr Muhammed. *Usûli'd-Dîn*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.
- Rayyis, Ziyauddin. *İslamda Siyasî Düşünce Tarihi*. Trc. İbrahim Sarımsı, İstanbul: Nehir Yayınları, 1995.
- Râzî, Fahreddin, *Tefsîr-i Kebîr-Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Rençber, Fevzi. "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu Ve Çözüm Yolları" *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10, sy. 1 (Bahar 2017): 77-102.
- Russell, Bertrand. *İktidar*. Trc. Mete Ergin. yy: Altın Kitaplar Basımevi, 1976.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

- Seâlebî, Abdülaziz. *Sükûtu'd-Devleti'l-Emeviyye ve Kıyâmu'l-Abbâsiyye*, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1995.
- Şehristânî, Abdülkerim. *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo'l-Mısriyye, ts.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru Taberî-Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Kahire: Hicr et-Tıba' ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İlân, 2001.
- Taftazânî, Sa'düddin. *Şerhu'l-Akâid*. Trc. Talha Hakan Alp. İstanbul: İfav Yayınları, 2017.
- Vasfî, Mustafa Kemal. *Musannefetü'n-Nuzûmi'l-İslâmiyye*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1977.
- Yıldız, Harun. *Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi*. Samsun: Etüt Yayınları, 2008.
- Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm: Ahdü'l-Hulefai'r-Râşidîn*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987.